MEADE
nColl

КАРЛЪ МАРКСЪ.

НАЕМЕНЪ ТРУДЪ И КАПИТАЛЪ

Съ уводъ отъ Фридрихъ Енгелсъ.

Най-послѣдно и пълно издание.

ЦѢНА 20 СЕНТИ

ИЗДАНИЕ НА
Съюзната Соц. Книжарница и Печатница
P. O. Box 368 — Granite City, Ill.
1918

КАРЛЪ МАРКСЪ.

НАЕМЕНЪ ТРУДЪ И КАПИТАЛЪ

Съ уводъ отъ Фридрихъ Енгелсъ.

Най-послѣдно и пълно издание.

ЦѢНА 20 СЕНТИ

ИЗДАНИЕ НА
Съюзната Соц. Книжарница и Печатница
P. O. Box 368 — Granite City, Ill.
1918

СЪДЪРЖАНИЕ

Страница

Уводъ 5
Прѣдисловие 19
I. Що е работна заплата? 22
II. Отъ що се опрѣдѣля цѣната на стоката? .. 27
III. Отъ що се опрѣдѣля заплатата? 33
IV. Що е капиталъ? 35
V. Отношенията между наемния трудъ и капитала 39
VI. Общия законъ, който опрѣдѣля понижението и повишаването на работната заплата и печалбата 45
VII. Интереситѣ на капитала и труда сж прѣко противоположни. — Влиянието на ръстътъ на производителния капиталъ върху заплатата 49
VIII. Влиянието на капиталистическата конкуренция върху капиталистическата класа, срѣднята класа и работническата класа 54
Приложение 63

УВОДЪ.

Тоя трудъ се появи най-напрѣдъ като редъ отъ уводни статии въ "Ново-Рейнския Вѣстникъ" **(Neue Rheinische Zeitung)** отъ 4 априлъ 1849 год. За основа послужиха рефератитѣ държани отъ Маркса въ брюкселското нѣмско работническо дружество въ 1847 г. Въ печата тоя трудъ остана незавършенъ откѫслекъ; продължението, обѣщано въ 269 бр. на казания вѣстникъ, не можа да се появи вслѣдствие тогавашнитѣ събития, които стремително вървѣха едно слѣдъ друго: навлизането на рускитѣ войски въ Унгария, възстанието въ Дрезденъ, Изерлонъ, Елберфелдъ, Пфалцъ и Баденъ, — събития, които повлѣкоха подирѣ си запрѣщението на самия вѣстникъ (19 май 1849 г.) Слѣдъ смъртьта на Маркса, въ литературно наслѣдство не остана продължението на рѫкописа.

Като отдѣлна брошура "Наемниятъ трудъ и капиталъ" прѣтърпѣ много издания; послѣдното излѣзе въ Цюрихъ прѣзъ 1884 г. Всички по-напрѣжни издания бѣха точно прѣпечатвани отъ оригинала. А това издание, което се печати въ 10 хиляди екземпляра, е прѣдназначено за пропаганда; затова отъ само себе си се породи въпроса: щѣше ли самъ Марксъ да удобри при такива обстоятелства неизмѣненото прѣпечатване на оригинала.

Въ четиридесетьтѣ години Марксъ още не бѣ завършилъ своята критика на политическата економия. Той направи това чакъ въ края на петдесетьтѣ години. Затова неговитѣ съчинения прѣди

излизането на I свитъкъ "Къмъ критиката на политическата економия" (1859 г.) въ нѣкои частности се отклоняватъ отъ описанитѣ слѣдъ 1859 г.; въ тѣхъ се срѣщатъ изрази и цѣли прѣдложения, които сѫ несполучливи и даже невѣрни отъ гледна точка на по-нататъшнитѣ му съчинения. Въ обикновенитѣ, назначени за цѣлата публика издания, отъ само себе си се разбира, трѣбва да бѫде дадено мѣсто и за по-ранната гледна точка на автора, която прѣдставлява една отъ степенитѣ на неговото умствено развитие: и авторътъ, и публиката иматъ неоспоримо право, да се не измѣнява прѣпечатването на такива ранни съчинения. Въ такъвъ случай азъ никакъ не бихъ помислилъ да измѣня дори една думица въ оригинала.

Друга е работата, когато новото издание, може да се каже, изключително се посвещава за пропаганда между работницитѣ. Въ такъвъ случай Марксъ непрѣменно щѣше да измѣни старото изложение отъ 1849 г. споредъ новото си гледище. И азъ съмъ увѣренъ, че постѫпвамъ въ духа на Маркса, ако **за това издание** измѣнямъ и допълнявамъ оригинала до толкова, доколкото е необходимо това, за да постигне тая цѣль въ всичко сѫществено. И така, отъ напрѣдъ азъ заявявамъ на четцитѣ: тая брошура не е такава каквато бѣ написана отъ Маркса прѣзъ 1849 г., а приблизително такава, каквато тя би била написана прѣзъ 1891 год. При това оригиналниятъ текстъ е разпространенъ толкова много, щото прѣпечатването безъ измѣнение мога да отложа чакъ за когато ще имамъ възможность да почна издаването всичкитѣ съчинения на Маркса.

Всичкитѣ ми измѣнения се съсрѣдоточаватъ въ единъ пунктъ. Споредъ оригинала, работникътъ

продава на капиталиста срѣщу работната си заплата своя **трудъ;** споредъ сегашния текстъ — своята **работна сила.** Азъ съмъ длъженъ да обясня това измѣнение. Трѣбва да се разясни на работницитѣ, за да видятъ, че това не е просто буквоѣдство, а напротивъ — единъ отъ най-важнитѣ въпроси на цѣлата политическа економия. Трѣбва да се обясни на буржоата, за да разбератъ, че необразованитѣ работници, на които лесно могатъ да се изтълкуватъ най-мѫчнитѣ економически въпроси, стоятъ неизмѣримо по-високо отъ нашитѣ надути "образовани" хора, зарадъ които такива трудни въпроси оставатъ неразрѣшени прѣзъ цѣлия имъ животъ.

Класическата политическа економия*) прие отъ промишлената практика изтъркания прѣдставление на фабриканта, ужъ че той купува и заплаща **труда** на своитѣ работници. Това прѣдставление бѣ много сгодно за фабрикантскитѣ дѣла, за смѣтководството и изчисляването цѣната на стоката. Но наивно прѣнесено въ политическата економия, това прѣдставление произведе тамъ извънредно страшна бъркаица.

Економическата наука се сблъсква съ факта,

---

*) Подъ класическа политическа економия азъ разбирамъ цѣлата политическа економия, като захванемъ отъ В. Пети, която изслѣдва вѫтрѣшния строй на буржоазнитѣ отношения на производството, въ противоположность на вулгарната економия, която се върти въ сферата на видимата външность на този строй и за уясняване, така да се каже, на най-грубитѣ явления и за домашно употрѣбяване отъ буржоазията, постоянно отново прѣдъвква материала, който отдавна вече е доставенъ отъ научната политическа економия, а въ всичко друго се ограничава съ това, че систематизира баналнитѣ и самодоволни прѣдстави на дѣйцитѣ на буржоазното производство и ги провъзгласява за вѣчни истини. (К. Марксъ, "Капиталътъ", т. I, отдѣлъ I, стр. 43. — Благоевиятъ прѣводъ).

че цѣнитѣ на всички стоки, — въ туй число и цѣната на тая стока, която тя нарича **"трудъ"**, — непрѣстанно се промѣняватъ; че тѣ се качватъ и падатъ вслѣдствие много разнообразни обстоятелства, които често пѫти не се намиратъ въ никаква свръзка съ производството на самата стока, така че, нагледъ, цѣнитѣ обикновено зависятъ отъ чистата случайность. Щомъ економията излѣзе като наука, една отъ първитѣ ѝ задачи бѣ да изнамѣри закона, който се крие задъ тая, на пръвъ погледъ, случайность, която опрѣдѣля цѣнитѣ на стокитѣ и която, въ сѫщность, зависи отъ него самия. Въ непрѣстанното колебание и люшкане на стоковитѣ цѣни ту нагорѣ, ту надолу, науката дирѣше тая неподвижна централна точка, около която ставаха тия колебания и люшкания. Съ една дума, тя излизаше изъ стоковитѣ **цѣни,** за да намѣри регулиращия ги законъ за **цѣнностьта** на стокитѣ, да обясни тая цѣнность и къмъ нея най-подирѣ да се сведатъ всичкитѣ колебания на цѣнитѣ.

Класическата економия намѣри, че цѣнностьта на стоката се опрѣдѣля отъ заключения въ нея, нуженъ за нейното производство трудъ. Тя се задоволи съ това обяснение. И ние сѫщо за сега можемъ да се спремъ на него. Азъ ще напомня само, за да се избѣгнатъ недоразумѣнията, че това обяснение въ днешно врѣме стана съвършенно недостатъчно. Марксъ най-напрѣдъ основателно изслѣдва свойството на труда да създава цѣнность и намѣри, че не всѣки трудъ, нагледъ или даже наистина необходимъ за производството на стоката, при всѣкакви обстоятелства прибавя при извѣстна стока онова количество цѣнность, което отговаря на изхарченото количество трудъ. И така, ако ние сега, заедно съ такива економисти, като Рикардо про-

сто казваме, че цѣнността на стоката се опрѣдѣля отъ необходимия за нейното производство трудъ, то при това ние винаги имаме прѣдъ видъ допълненията, направени отъ Маркса. Това ни стига за сега; всичко по-нататъшно можемъ да намѣримъ у Маркса, въ неговитѣ съчинения: "Къмъ критиката на политическата економия" и първия томъ на "Капиталътъ" *).

Но щомъ економиститѣ приложиха опрѣдѣлението на цѣнността чрѣзъ труда къмъ стоката "трудъ", тѣ се забъркаха въ редъ противорѣчия. Отъ що се опрѣдѣля цѣнността на "труда"? Съ количеството на необходимия трудъ, което се съдържа въ него. А колко трудъ се съдържа въ труда на работника прѣзъ единъ день, седмица, мѣсецъ, година? Ако трудътъ е мѣрило на всички цѣнности, то ние и "цѣнността на труда" можемъ да изразимъ само чрѣзъ труда. Но ние рѣшително

---

*) Ние ще приведемъ онова мѣсто отъ "Капиталътъ", за което говори Енгелсъ.

"Може да ни се стори, че щомъ цѣнността на стоката се опрѣдѣля чрѣзъ количеството на изразходвания за нейното производство трудъ, тогава колкото човѣкъ е по-мързеливъ или по-неизкусенъ, толкова по-голѣма цѣнность има неговата стока, понеже толкова повече врѣме му трѣбва, за да я приготви. Обаче, трудътъ, който образува субстанцията на цѣнността, е еднакъвъ човѣшки трудъ, е изразходване на еднаква човѣшка работна сила. Цѣлокупната работна сила на обществото, която се изразява въ стоковитѣ цѣнности, се разгледва тукъ като една и сѫща работна сила, макаръ тя да се състои отъ безбройно множество индивидуални работни сили. Всѣка отъ тѣзи индивидуални работни сили прѣдставлява сѫщата човѣшка сила, както и всички други, доколкото тя носи характеръ на срѣдна обществена работна сила и като такава дѣйствува, т. е. употрѣбява за производството на нѣкоя стока само срѣдне-необходимото или обществено-необходимото работно врѣме. А обществено-

нищо не знаемъ за цѣнностьта на единъ часъ трудъ ако знаемъ само, че неговата цѣнность се равнява на единъ часъ трудъ. Това ни на косъмъ не ни приближава къмъ цѣлта; ние все се въртимъ въ омагьосанъ кржгъ.

Прѣдвидъ на това класическата економия се опита да обърне работата наопъки, — тя казва: цѣнностьта на стоката се равнява на разноскитѣ по нейното производство. Но какво нѣщо сж разноскитѣ за производството на труда? За да отговарятъ на тоя въпросъ, економиститѣ трѣбваше малко да прѣсилятъ логиката. Вмѣсто разноскитѣ за производството на самия трудъ, разноски, които, за жалость, не могатъ да се опрѣдѣлятъ, тѣ изслѣдватъ, какво нѣщо сж разноскитѣ за производството на **работника.** А тия разноски могатъ да се опрѣдѣлятъ. Тѣ се измѣнятъ споредъ врѣмето и обстоя-

---

необходимо работно врѣме е онова работно врѣме, което, при сжществуващитѣ, нормални въ дадено общество, условия на производството и срѣдната степень отъ умѣне и интензивность на труда, е необходимо за приготвянето на нѣкоя потрѣбителна цѣнность. Напр., слѣдъ въвеждането въ Англия на парния тъкаченъ станъ стигало е, може би, само половина отъ прѣдишния трудъ за прѣработването на извѣстно количество прѣжда въ тъкань. Англійскиятъ ржченъ тъкачъ въ сжщность и сега още употрѣбява за това прѣработване пакъ толкова работно врѣме, колкото и по-прѣди, но продуктътъ на неговия индивидуаленъ работенъ часъ, а поради това, и неговата цѣнность се намали наполовина спроти прѣдишната.

"Затова величината на цѣнностьта на единъ полезенъ прѣдметъ се опрѣдѣля само отъ количеството на обществено-необходимия трудъ и на обществено-необходимото за неговото производство работно врѣме. Всѣка отдѣлна стока се смѣта тука изобщо като срѣденъ екземпляръ на даденъ родъ стока". ("Капиталътъ", т. I, отдѣлъ I, стр. 5. — Благоевиятъ прѣводъ).

телствата, но при дадено състояние на обществото, въ дадена мѣстность, въ даденъ клонъ на производството тѣ прѣдставляватъ опрѣдѣлена величина, която, въ всѣки случай, твърдѣ незначително се колебае въ тая или оная посока. Днесъ царува капиталистическото производство, при което една многобройна и все повече увеличаваща се класа отъ населението може да сѫществува, само ако работи съ заплата зарадъ притежателитѣ на срѣдствата за производство: инструменти, машини, суровъ материалъ и жизнени припаси. Въ капиталистическата наредба разноскитѣ за производството на работника се свеждатъ къмъ количеството на жизненитѣ припаси, — или къмъ цѣната на тия припаси, — срѣдно необходими, за да направятъ работника способенъ за работа, да запазятъ въ него тая способность и, когато остарѣе, разболѣе се или умре, да бѫде замѣненъ съ новъ работникъ, — съ други думи, да се осигури на работническата класа възможность да се размножава въ нуждитѣ размѣри. Да кажемъ, че цѣната на тия жизнени припаси е равна срѣдно на три лева въ день.

Нашиятъ работникъ получава, по тоя начинъ, отъ капиталиста, на когото работи, дневна заплата три лева. Капиталистътъ го кара зардъ тая заплата да работи — да кажемъ — дванайсеть часа на день. Капиталистътъ си смѣта така:

Да речемъ, че нашиятъ работникъ — машиненъ майсторъ — работи надъ една часть отъ машината, която той може да приготви за единъ день. Суровиятъ материалъ — желѣзото и мѣдьта въ потрѣбната, вече обработена форма — струва 20 лева Харчътъ за вѫглища зарадъ парната машина, а сѫщо и на точилото и другитѣ инструменти, съ които си служи нашиятъ работникъ, — всичкото заед-

но за единъ день струва 1 лв. Надницата на работника е равна, както казахме, на 3 лв. Всичко за дадената часть на машината сѫ заплатени 24 лева. Но капиталистътъ смѣта, че зарадъ тая часть отъ машината той ще получи отъ своитѣ купувачи срѣдно 27 лв., т. е. 3 лева повече отколкото е похарчилъ.

Отдѣ се вематъ тия три лева, които капиталистътъ туря въ джеба си? Класическата економия твърди, че стокитѣ срѣдно се продаватъ споредъ цѣнностьта имъ, т. е. по цѣни, които отговарятъ на количеството необходимъ трудъ, заключенъ въ извѣстни стоки. И така, срѣдната цѣна на дадената часть отъ машината — 27 лева — е равна на нейната цѣнность, на това количество трудъ, което се съдържа въ нея. Но отъ тия 27 лева — 21 левъ прѣдставляватъ цѣнность, която е готова, прѣди още нашиятъ майсторъ да е почналъ работата си. За 20 лева цѣнность се съдържаше въ суровия материалъ и за 1 левъ вѫглищата, които изгарятъ въ врѣме на работата, и въ машинитѣ и инструментитѣ, доколкото тѣ се изхабяватъ отъ употрѣбление. Оставатъ 6 лева притурени къмъ цѣнностьта на суровия материалъ. Но тия 6 лева могатъ да иматъ за свой източникъ, по прѣдложението на самитѣ економисти, само труда, прибавенъ къмъ суровия материалъ отъ нашия работникъ. Неговия дванайсетчасовъ трудъ създаде, по тоя начинъ, нова цѣнность за 6 лева. Значи цѣнностьта на неговия дванайсетчасовъ трудъ е равна на 6 лева. И така, най-сетнѣ ние открихме, какво нѣщо е "цѣнность на труда".

— Стой! вика ни машинниятъ майсторъ. Шесть лева ли? Ами че азъ получихъ само три! Моятъ капиталистъ се кълне въ всички светци, че цѣнность-

та на моя дванайсетчасовъ трудъ е равна само на три лева и ме подиграва, когато искамъ шесть. Има тука нѣщо!

Ако по-напрѣдъ съ нашата цѣнность на труда попадахме въ омагьосанъ кѫргъ, то сега ние съвсѣмъ се забъркваме въ неразрѣшимо противорѣчие. Ние търсѣхме цѣнностьта на труда и намѣрихме повече, отколкото ни е нуждно. Зарадъ работника цѣнностьта на дванайсетчасовия трудъ е равна на три лева, зарадъ капиталиста — на шесть лева, отъ които той плаща на работника три за работата му, а другитѣ три си туря въ джеба. Слѣдователно, трудътъ има не една, а двѣ цѣнности и то двѣ много различни цѣнности!

Противорѣчието става още по-нелѣпо, щомъ ние свѣдемъ цѣнноститѣ, изразени въ пари, къмъ работното врѣме. Прѣзъ дванайсетчасовъ трудъ се създава нова цѣнность за шесть лева, — значи, въ шесть часа се създава нова цѣнность за три лева, — сума, която работникътъ получава за дванайсеть часа трудъ. Зарадъ дванайсетчасовъ трудъ работникътъ получава въ замѣна като равна цѣнность продукта на шестчасовия трудъ. И така, едно отъ двѣтѣ: или трудътъ има двѣ цѣнности, отъ които едната е два пѫти по-голѣма отъ другата, или пъкъ дванайсеть е равно на шесть! И въ двата случая се получава чиста нелѣпость!

Прави каквото щешъ — отъ това противорѣчие не можешъ се отърва, докато говоримъ за купуване и продаване на труда и за цѣнностьта на труда. Икономиститѣ не можаха да се отърватъ отъ него. Послѣднята струя на класическата икономия, школата на Рикардо, слѣзе отъ сцената въ значителна степень вслѣдствие неразрѣшимостьта на това противорѣчие. Класическата икономия се намѣ-

ри въ задънена улица. Човѣкътъ, който намѣри изходъ изъ тая задънена улица бѣ Карлъ Марксъ.

Онова, което икономиститѣ разглеждаха като разноски за производството на "труда", — то сѫ разноскитѣ за производството не на труда, а на самия живъ работникъ. И не труда си продава работникътъ на капиталиста. "Щомъ трудътъ се почва, — казва Марксъ, — той не принадлежи вече на работника и не може, слѣдователно, да се продава отъ него". Работникътъ би могалъ, значи, ако говоримъ за продажбата на труда, да продава своя **бѫдащъ** трудъ, т. е. да се задължава да извърши извѣстна работа за извѣстно врѣме. Но въ тоя случай той продава не труда (нали трудътъ още го нѣма тука), а отдава за извѣстна заплата въ разположение на капиталиста своята работна сила за извѣстно врѣме (при дневната заплата) или за извършване на извѣстна работа (при работата на парче): той дава подъ наемъ или продава своята **работна сила.** Но тая работна сила се е срасла съ неговото сѫщество, тя е неотдѣлима отъ него. Затова разноскитѣ за производството на работната сила съвпадатъ съ разноскитѣ за производството на работника; онова, което икономиститѣ наричаха разноски за производството на труда, е просто разноски за производството на работника, а слѣдователно и на работната сила. А сега ние можемъ сѫщо да прѣминемъ отъ разноскитѣ за производството на работната сила къмъ **цѣнностьта** на работната сила и да опрѣдѣлимъ количеството на обществено-необходимия трудъ, нуженъ за производството на работната сила отъ извѣстно количество, — както направи Марксъ въ отдѣла за купуването и продажбата на работната сила (**"Капитлътъ"**, т. I, глава IV, отдѣлъ 2).

А какво става, слѣдъ като работникътъ е продалъ, т. е. отдалъ въ разположение на капиталиста своята работна сила зарадъ прѣдварително условена — дневна или на парче — заплата? Капиталистътъ вкарва работникътъ въ своята работилница или фабрика, дѣто вече всички необходими за работене прѣдмети сѫ готови: суровъ материалъ, спомагателни материали (вѫглища, бои и пр.), инструменти, машини. Тука работникътъ почва да работи. Да кажемъ, че той получава пакъ три лева, — все едно, дали тая заплата е на день или на парче. Да речемъ по-сетнѣ че работникътъ, пакъ като по-напрѣдъ, за дванайсеть часа прибавя съ своя трудъ къмъ суровия материалъ нова цѣнность за шесть лева, която капиталистътъ обръща на чисти пари при продажбата на готовия продуктъ. Отъ тия шесть лева капиталистътъ плаща на работника три, а другитѣ три взема за себе си. Ако работникътъ въ дванайсеть часа създава цѣнность за шесть лева, то въ шесть часа той създава цѣнность за три лева. Слѣдователно, той всецѣло си е изработилъ цѣнностьта, заключена въ полученитѣ отъ капиталиста три лева работна заплата, още слѣдъ първитѣ шесть часа работа. Слѣдъ шестчасовъ трудъ капиталистътъ и работникътъ сѫ квитъ, тѣ нищо не дължатъ единъ другиму.

— Стой! — вика сега капиталистътъ. — Азъ хванахъ работника за цѣлъ день, за дванайсеть часа. А шесть часа сѫ само половинъ день. Хайде поскоро пакъ на работа, докато се минатъ останалитѣ шесть часа, — тогава ние ще бѫдемъ квитъ, а не по-рано! И работникътъ наистина трѣбва да се покори "доброволно" на сключения контрактъ, по който той се е задължилъ да работи цѣли дванай-

сеть часа за единъ продуктъ на труда, който струва шесть часа.

Сѫщото става при заплатата на парче. Да кажемъ, че работникътъ за 12 часа изкарва 12 парчета стоки. За всѣко парче трѣбва суровъ материалъ, хабятъ се машини и инструменти всичко за два лева, а всѣко парче се продава за два лева и половина. Тогава капиталистътъ, при равни условия, както и по-напрѣдъ, ще плаща на работника по 25 ст. на парче; всичко — за 12 парчета три лева, които работникътъ може да изкара за 12 часа. Капиталистътъ получава за 12 парчета 30 лева; като се извадятъ 24 лева за употрѣбенъ материалъ и за изхабяване на машинитѣ и инструментитѣ, оставатъ шесть лева, отъ които три лева той плаща на работника за труда му, а тритѣ туря въ джеба си — сѫщо като и по-прѣди. И тука работникътъ работи шесть часа за себе си, т. е. изкарва си работната заплата (за всѣки единъ часъ отъ дванайсеттѣхъ по половина), а шесть часа за капиталиста

Мѫчнотията, която не можаха да надвиятъ най-добритѣ економисти, до дѣто изхождаха отъ цѣнностьта на "труда", изчезва, щомъ ние излазяме изъ цѣнностьта на **"работната сила".** Работната сила е стока въ съврѣменното капиталистическо общество, стока, както всѣка друга, но при все това съвършенно особена стока. Работната сила има особено свойство да създава цѣнность, да бѫде източникъ на цѣнностьта и при това, при най-надлежното употрѣбление, източникъ на по-голѣма цѣнность, отколкото има тя самата. При съврѣменното състояние на производството човѣшката работна сила произвежда на день не само по-голѣма цѣнность, отколкото тя има и струва сама; съ всѣко ново научно откритие, съ всѣко техническо изнамѣрва-

не пораства излишъкътъ отъ всѣкидневния продуктъ на работната сила надъ онова, което тя струва на день, а слѣдователно съкратява се оная часть отъ работния день, прѣзъ която работникътъ изкарва своята заплата, и отъ друга страна, продължава се оная часть отъ работния день, прѣзъ която работникътъ трѣбва да **подарява** на капиталиста своя трудъ, да му работи безплатно.

Такъвъ е икономическиятъ строй на цѣлото съврѣменно общество. — Само работническата класа произвежда всички цѣнности, тъй като цѣнностьта е само друго название на труда, онова название, което въ съврѣменното капиталистическо общество служи да означи количеството на обществено-необходимия трудъ, заключенъ въ извѣстна стока. Но тия произведени отъ работницитѣ цѣнности не принадлежатъ на тѣхъ. Тѣ принадлежатъ на тия, които сѫ собственици на суровитѣ материали, машинитѣ, инструментитѣ и паритѣ които имъ даватъ възможность да купуватъ работната сила на работническата класа. По този начинъ, работническата класа отъ всичката маса произведени отъ нейния трудъ продукти получава само една часть за себе си. А другата остава въ рѫцѣтѣ на капиталиститѣ, които я подѣлятъ съ земевладѣлцитѣ. И при това тая часть, както видѣхме, се увеличава съ всѣко ново изнамѣрване и откритие, а пъкъ оная часть, която се пада на работническата класа (като се смѣта числото на работницитѣ), или се увеличава много бавно и незначително, или пъкъ съвсѣмъ не се увеличава, а понѣкога може дори да се намали.

Но именно тия изнамѣрвания и открития, които едно друго се измѣстватъ все по-бързо, тая производителность на човѣшия трудъ, която въ нечувани размѣри расте всѣки день, докарва най-сетнѣ

сблъскване, въ което съврѣменното капиталистическо домакинство трѣбва да погине. Отъ една страна, неизмѣрими богатства и излишъкъ отъ продукти, които твърдѣ много надминаватъ търсенето на купувачитѣ. Отъ друга — грамадна маса народъ обърната въ пролетарии, въ наемни работници, и именно затова нѣма възможность да .взема тия излишни продукти. Раздѣлението обществото на малобройна класа извънмѣрно богати капиталисти и грамадна класа безимотни наемни работници докарва, щото обществото да се задушава въ собственото си изобилие въ туй врѣме, когато грамадното мнозинство отъ неговитѣ членове едвамъ е осигурено или даже съвсѣмъ не е запазено отъ найкрайна нужда. Това положение става всѣки день все по-безсмислено и по-ненужно. То **трѣбва да бѫде** отстранено, то **може** да бѫде махнато. Възможенъ е новъ общественъ строй, въ който съврѣменното раздѣление на класитѣ ще изчезне, въ който — може би слѣдъ кратковрѣменен прѣходенъ периодъ, донѣйдѣ суровъ, но въ всѣки случай твърдѣ полезенъ въ нравствено отношение, — срѣдствата за сѫществуване, за наслаждение, за развитие и прилагане на всички тѣлесни и духовни способности ще станатъ равни, богатствата на всички все повече ще се увеличаватъ, благодарение на планомѣрното употрѣбление и по-нататъшно развитие на сѫществуващитѣ вече огромни производителни сили, при еднаква за всички членове на обществото длъжность да се трудятъ. За това ще свѣдочи — въ двѣтѣ земни полукѫлба — утрѣшниятъ день първи май, и най-близката недѣля, трети май.

Лондонъ, 30 Априлъ 1891 год.

Фридрихъ Енгелсъ.

ПРѢДИСЛОВИЕ.

Отъ различни страни сме били упрѣквани за прѣнебрѣгването да опишемъ икономическитѣ условия, които образуватъ материалнитѣ основи на днешнитѣ борби между класитѣ и нациитѣ. Съ опрѣдѣлени цѣли, до сега ние сме споменували за тия условия, и то само когато тѣ се натрапваха на повърхностьта на политическитѣ борби.

Това бѣше необходимо, повече отъ всичко друго, да слѣдимъ развитието на класовата борба въ историята на нашето врѣме, и да докажемъ емпирически, посрѣдствомъ дѣйствителния и новосъздадения исторически материалъ, какво че съ подчинението на работническата класа, постигнато прѣзъ февруарскитѣ и мартенски дни, опонентитѣ на тази класа — буржоазнитѣ републиканци въ Франция, и буржоазията и селскитѣ съсловия, които се борѣха противъ феодалния абсолютизмъ по цѣлия европейски континентъ — сжщеврѣменно бѣха побѣдени; че побѣдата на "умѣрената република" въ Франция се провъзгласи едноврѣменно съ падането на нациитѣ, които се отзоваха на февруарската революция съ героична война за независимость; и най-послѣ, че съ побѣдата надъ реовлюционнитѣ работници, Европа пакъ попадна въ старото си робство — въ **английско-руското** робство. Юнската борба въ Парижъ, падането на Виена, траги-комедията въ Берлинъ прѣзъ Ноември 1848 г., отчаянитѣ усилия на Полша, Италия и Унгария, гладътъ на Ирландия до подчинение — това бѣха главнитѣ съ-

бития, въ които европейската класова борба между буржоазията и работническата класа бѣ съсрѣдоточена, и отъ които ние доказахме, че всѣко революционно възстание, на което цѣлитѣ изглеждатъ да сѫ чужди на класовата борба, трѣбва по необходимость да изгуби, докато революционната работническа класа не излѣзе и побѣди, и че всѣка обществена реформа трѣбва да си остане утопия, докато пролетарската революция и феодалната контра-революция не бѫдатъ противопоставени една на друга въ една **всесвѣтска война.** Въ нашето описание въ дѣйствителность, Белгия и Швейцария бѣха трагикомични карикатурни **genre** картини върху великата историческа **tableau** — едната, образцовата държава на буржоазната монархия, а другата, образцовата държава на буржоазната република; двѣтѣ тия държави, които се хвалятъ да бѫдатъ, както свободни отъ класовата борба, така и отъ европейската революция *).

Обаче сега, слѣдъ като читателитѣ видѣха класовата борба прѣзъ 1848 година развиваща се въ колосални размѣри, врѣме е вече да се прослѣдятъ по-отблизо самитѣ економически условия, върху които е основано сѫществуването на капиталистическата класа и нейното класово господство, както и робството на работницитѣ.

Тукъ ние ще изложимъ това въ три отдѣла:

1. Отношението на наемния трудъ къмъ капитала, робството на работницитѣ и управлението на капиталиста.

2. Неминуемото пропадане на срѣднитѣ слое-

---

*) Трѣбва да се запомни, че когато това е писано сѫ се изминали повече отъ 50 години. — Издателтъ.

ве и така нареченото простолюдие при днешната система.

3. Комерсиалното подчинение и експлоатация на буржоазнитѣ класи на различнитѣ европейски нации отъ деспота на свѣтския пазарь — Англия.

Ние ще гледаме да изложимъ това по възможность колкото се може по-просто и разбрано и нѣма да изискваме познания даже и по най-елементарнитѣ въпроси отъ политическата економия. Ние само желаемъ да бѫдемъ разбрани отъ работницитѣ. И при туй въ Германия прѣобладаватъ най-необикновено невѣжество и забърканость на идеи по отношение най-обикновенитѣ економически отношения, отъ патентованитѣ защитници на сѫществующитѣ условия, чакъ долу до **социалистически омотанитѣ работници** и **непризнатитѣ политически гении,** отъ които разпокъсана Германия е даже побогата, отколкото една дузина княжества. Слѣдователно, ние пристѫпваме най-напрѣдъ къмъ разглеждане на първата задача.

НАЕМЕНЪ ТРУДЪ И КАПИТАЛЪ.

I.

Що е работна заплата?

Когато попиташъ: "каква е работната ви заплата"? единъ работникъ отговаря: "азъ получавамъ отъ господаря си единъ левъ на день", други — "азъ получавамъ два лева" и т. н. Споредъ занятието на работника, паритѣ, които получава отъ господаря за извършване на извѣстна работа, — напр. за да изтъче единъ аршинъ шаекъ или да нареди една печатна кола, — сѫ различни, Но при различието на паричнитѣ суми, смисълътъ на всички отговори ще бѫде единъ и сѫщъ: работната заплата е оная сума пари, която капиталистътъ плаща за извѣстно работно врѣме или за извършване на извѣстна работа.

Значи, на пръвъ погледъ капиталистътъ **купува** съ пари труда на работницитѣ, а работницитѣ за пари **продаватъ** на капиталиста своя трудъ. Но туй само така ни се струва. А въ сѫщность работницитѣ продаватъ за пари на капиталиста не своя трудъ, а своята **работна сила.** Тая работна сила капиталистътъ купува за день, седмица, мѣсецъ и т. н. А щомъ я купи, той я употрѣбява като кара работницитѣ да му работятъ прѣзъ условеното врѣме. Съ тая сума пари, които капиталистътъ дава за купуване на работната сила, напр. съ два лева, той би могалъ да купи два фунта захарь или едно количество отъ каквато да било стока. Двата лева, съ които купува 2 фунта захарь сѫ **цѣната** на два фун-

та захарь. Двата лева, съ които той купува дванайсетчасовото употрѣбление на работната сила, сѫ цѣната на дванайсетчасовия трудъ. Значи, работната сила е стока, сѫщо такава стока, като напр. захарьта. Като стока, работната сила се мѣри съ часове, а захарьта съ теглилки.

Своята стока, работната сила, работницитѣ размѣнятъ съ стоката на капиталиста, паритѣ, и тая размѣна става въ извѣстна пропорция. Толкова пари зарадъ еди-колко си врѣме за употрѣбление на работна сила, зарадъ дванайсетчасовия трудъ на тъкача два лева. Но нима тия два лева не прѣдставляватъ всички други стоки, що могатъ да се купятъ за два лева? Въ сѫщность, работникътъ размѣня своята стока, работната сила, съ всевъзможни стоки, — размѣня я въ опрѣдѣлена пропорция. Като получи отъ капиталиста два лева, той получава еди-колко-си месо, дрехи, топливо, освѣтление и пр. Слѣдователно, тия два лева изразяватъ отношението, което сѫществува при размѣната на работната сила съ други стоки, изразява **размѣнната цѣнность** на работната сила. А размѣнната цѣнность на една стока, изразена въ пари, се нарича нейна **цѣна.** Слѣдователно, **работната заплата** е само особно название за цѣната на работната сила, обикновено наричана **цѣна на труда,** особно название за цѣната на тая своеобразна стока, на която за хранилище служи човѣшката плъть и кръвь.

Да вземемъ нѣкой работникъ напр. тъкача. Капиталистътъ го снабдява съ тъкаченъ станъ и прежда. Тъкачътъ сѣда на работа и преждата става на шаекъ. Капиталистътъ си присвоява тоя шаекъ и го продава, да кажемъ за двайсеть лева. Пита се сега: работната заплата на тъкача дали е часть

отъ припадащата му се **часть,** отъ платà, двайсеть лева, часть отъ неговия продуктъ? Никога. Нали тъкачътъ получава работната си заплата много порано отъ продажбата на шаека, може би, прѣди даже той да е билъ изтъканъ. Слѣдователно, капиталистътъ плаща за работата не отъ тия пари, които той ще получи заплата, а отъ готови, запасни пари. Стокитѣ които тъкачътъ получава въ замѣна на своята стока, за работната сила, сѫщо тъй не прѣдставляватъ продуктъ на неговия трудъ, както и тъкачниятъ станъ и прѣждата, които му доставя господарьтъ. Може да се случи, щото господарьтъ никакъ да не намѣри купувачъ на своя шаекъ. Може сѫщо при продаването на шаека да не изкара даже разноскитѣ си зарадъ работната заплата. Може пъкъ да се случи, щото отъ продажбата да получи голѣма печалба сравнително разходитѣ си за работната заплата. Това никакъ не влиза въ работа на тъкача. Отъ сѫщия си готовъ имотъ, изъ сѫщия капиталъ, на който една часть се употрѣби за купуване на суровъ материалъ, — прежда, орѫдията на труда, тъкачния станъ, — капиталистътъ харчи другата часть за купуване работната сила на тъкача. Като си пазари тия нѣща, — а къмъ тѣхъ се отнася сѫщо необходимата за производството на шаека работна сила, — капиталистътъ почва да произвежда **съ суровитѣ материали и орѫдията на труда, принадлежащи изключително нему.** Да кажемъ и това, че къмъ орѫдията на труда се отнася и добриятъ ни тъкачъ, който не получава никаква часть отъ продукта, както и тъкачниятъ станъ,

Слѣдователно, **работната заплата не е часть, която работникътъ получава отъ произведената отъ него стока. Работната заплата е часть отъ го-**

тови стоки, съ която капиталистътъ купува извѣстно количество производителна работна сила.

И така, работната сила е стока, която нейниятъ притежатель, наемниятъ работникъ, продава на капитала. Защо той продава тая стока? За да живѣе.

Но прилагането на работната сила, трудътъ — това е жизнената дѣятелность на самия работникъ, проява на неговия собственъ животъ. И именно тая **жизнена дѣйность** той продава другиму, за да си осигури необходимитѣ **срѣдства за живѣене.** Значи, жизнената му дѣйность за него е само срѣдство, което му дава възможность да сѫществува. Той работи, за да живѣе. Работата той не смѣта за часть отъ своя животъ; напротивъ, — да работи, за него значи да жертвува живота си. Работата е стока, продадена другиму. Затова и продуктътъ на неговата дѣйность не е цѣль на тая дѣйность. Копринатa, която той тъче, златото, което той добива, палатътъ, който той съгражда, — всичко той произвежда не за себе си. За себе си той произвежда **работна заплата,** а копринатa, златото, палатътъ за него се обръщатъ въ извѣстно количество най-необходими прѣдмети, — може би, въ вълнена риза, въ мѣдна монета, въ низко жилище. А смѣта ли работникътъ, който дванайсеть часа въ денонощието тъче, преде, върти, пробива, гради, копае, разчупва камъне, прѣнася и т. н., — смѣта ли той туй дванайсетчасово тъкане, предене, пробиване, въртене, копаене, разчупване на камъне, за проява на своя животъ, за живѣене? Напротивъ, за него животътъ се почва тогава, когато тая дѣйность се прѣкратява, — на трапезата, на масата въ кръчмата, въ леглото. Дванайсетчасовата работа нѣма за него никакъвъ смисълъ като тъкане, предене, пробиване и т. н.; тя има за него значение, като

нѣщо изработено, което му дава възможность да яде, да иде въ кръчмата, да си легне въ леглото. Ако бубата предѣше, за да има възможность да прѣживѣе въ видъ на гѫсеница, тя щѣше да бѫде сѫщински наеменъ работникъ.

Не винаги е била **стока** работната сила. Не винаги трудътъ е билъ наеменъ, т. е. **свободенъ трудъ.** Както волътъ не продава своята работна сила на селенина, така и **робътъ** не продава работната си сила на робовладѣлеца. Робътъ, заедно съ своята работна сила, веднъжъ за винаги е продаденъ на своя господарь. Той е стока, която може да прѣминава отъ рѫцѣтѣ на единъ собственикъ въ другъ. Той **самъ** е стока, но работната му сила не е **негова** стока. **Крѣпостникътъ** продава само часть отъ своята работна сила. Не той получава заплата отъ земевладѣлеца, а наопаки, земепритежателтъ получава отъ него давнина.

Крѣпостникътъ е принадлежность на земята и донася доходъ за собственика на земята. Напротивъ, **свободниятъ работникъ** самъ себе си продава и то по парчета. На публичния търгъ той продава 8, 10, 12, 15 часа отъ своя животъ всѣки день на оня, който дава повече, който притежава сурови материали, орѫдия на труда и срѣдства за сѫществуване, т. е. на капиталиста. Работникътъ не принадлежи ни на собственика, ни на земята, но 8, 10, 12, 15 часа отъ неговия всѣкидневенъ животъ принадлежатъ на оногова, който ги купува. Работникътъ напуща господаря си когато иска, а господарьтъ дава смѣтката на работника, когато му отърва, — щомъ той не може да извлѣче никаква или само желаемата полза. Но работникътъ, чийто единственъ източникъ на доходъ се състои **въ** продажбата на работната си сила, може да напусне

цѣлата класа на купувачитѣ, т. е. **кпиталистическата класа само** съ условие да мре отъ гладъ. Той не принадлежи на тоя или оня капиталистъ, но принадлежи на **капиталистическата класа;** и при това, той самъ трѣбва да се грижи, за да си намѣри господарь, т. е. купувачъ въ тая класа отъ капиталисти.

Прѣди да прѣминемъ къмъ подробното разглеждане на отношенията между капитала и наемния трудъ, ние ще изложимъ накжсо най-общитѣ отношения, които играятъ роля при **опрѣдѣлянето на работната заплата.**

Работната заплата е, както видѣхме, **цѣната** на извѣстна стока, работната сила. Слѣдователно, тя се опрѣдѣля отъ сжщитѣ закони, които опрѣдѣлятъ цѣната на всѣка друга стока. Пита се, значи, **отъ що се опрѣдѣля цѣната на стоката?**

II.

Отъ що се опрѣдѣля цѣната на стоката?

Отъ конкуренцията между купувачитѣ и продавачитѣ, отъ отношението между търсенето и снабдяването, между искането и прѣдлагането. Конкуренцията, която опрѣдѣля цѣната на стоката, има **три страни.**

Една и сжща стока се опрѣдля отъ различни продавачи. Който продава стоки отъ сжщото качество по най-евтина цѣна, навѣрно ще изтика другитѣ продавачи и ще си осигури най-голѣма разпродажба. Слѣдователно, продавачитѣ си оспорватъ единъ други разпродажбата, тържището. Всѣки иска да продаде повече и да изтика всички други продавачи. Затова единъ се мжчи да продава поевтино отъ други. И така, има **конкуренция между продавачитѣ, която намалява** цѣната на прѣдлаганитѣ стоки.

Но има сѫщо **конкуренция и между купувачитѣ,** която пъкъ **уголѣмява** цѣната на стокитѣ.

Най-сетнѣ, има и **конкуренция и между купувачитѣ и продавачитѣ.** Първитѣ искатъ по-евтино да купятъ, послѣднитѣ — по-скѫпо да продадатъ. Резултатътъ на тая конкуренция между купувачитѣ и продавачитѣ зависи отъ положението на двѣтѣ първи страни на конкуренцията, т. е. отъ това — дѣ конкуренцията е по-силна: въ редоветѣ на купувачитѣ ли или на продавачитѣ. Промишлеността изкарва на полето една срѣщу друга двѣ армии, отъ които въ редоветѣ на всѣка една произлиза междуособна борба. Побѣдителка остава оная армия, въ редоветѣ на която не става толкова ожесточена битка.

Да кажемъ, че на пазаря има сто денка памукъ, а пъкъ купувачитѣ иматъ нужда отъ хиляда. Въ тоя случай, търсенето е десеть пѫти по-голѣмо отъ прѣдлагането. Конкуренцията между купувачитѣ ще бѫде много силна: всѣки ще се старае да купи, ако е възможно, и стотѣхъ денка. Тоя примѣръ не е произволно прѣдположение. Въ историята на търговията ние сме прѣкарвали врѣмена, когато при плодородие нѣколко капиталисти сѫ се мѫчили да прѣкупятъ не сто денка, а всичкия памукъ на земното кѫлбо. И така, въ приведения ни примѣръ всѣки купувачъ ще се старае да отстрани другитѣ, като прѣдлага за всѣки денкъ памукъ относително по-висока цѣна. Като забѣлѣзватъ разгорещената междуособна битка въ редоветѣ на неприятелската войска, продавачитѣ на памука, отъ своя страна, ще избѣгватъ всѣкакви враждебни дѣйствия единъ противъ други, за да не понизятъ цѣната на своята стока въ туй врѣме, когато тѣхнитѣ противници се надпрѣварватъ да я

повишатъ. По тоя начинъ, между продавачитѣ завчасъ се възцаряватъ миръ и съгласие. Като **единъ** човѣкъ тѣ се изправятъ прѣдъ купувачитѣ философски скръстили рѫцѣ, и исканията имъ би били безмѣрни, ако би прѣдложенията даже на най-ревностнитѣ купувачи, отъ своя страна да нѣмаха извѣстни граници.

И така, ако прѣдлагането на нѣкоя стока е по-малко отъ нейното търсене, то конкуренцията между нейнитѣ продавачи е много слаба или даже съвсѣмъ я нѣма. Но колкото конкуренцията отслабва между продавачитѣ, толкова тя се усилва между купувачитѣ. Вслѣдствие на това се повдига цѣната на стоката.

Както се знае, по-често става обратниятъ случай съ обратното вслѣдствие. Прѣдлагането значително надминава търсенето: става отчаяна конкуренция между продавачитѣ; нѣма достатъчно купувачи и стокитѣ се харчатъ на най-низка цѣна.

Но що значи подигане и спадане на цѣнитѣ, що значи висока и низка цѣна? Пѣсъчното зърно, разгледано съ микроскопъ, ти се чини високо, а кулата е низка въ сравнение съ планината. Ако цѣната се опрѣдѣля отъ отношението между търсенето и прѣдлагането, то съ що пъкъ се опрѣдѣля това отношение?

Обърнете се къмъ когото щете и той, безъ да му мисли много, като новъ Александръ Македонски, ще разсѣче тоя метафизически вѫзелъ съ таблицата за умножение. Ако производството на продаваната отъ мене стока, — ще ви каже той, — ми е струвало 100 лева пъкъ азъ взема слѣдъ продажбата ѝ 110, — слѣдъ година, разбира се, — това ще бѫде съвършенно обикновено, честна, солидна печалба. Ако пъкъ продамъ стоката за 120, 130

лева, туй ще бѫде висока печалба; най-сетнѣ, ако азъ получа цѣли 200 лева, туй ще бѫде необикновена, грамадна печалба. Но що служи на нашия събесѣдникъ за мѣрило на печалбата? **Разноскитѣ за производството** на неговата стока. Ако той въ замѣна на своята стока получава такова количество други стоки, производството на които е струвало по-малко отъ производството на неговата стока, той губи. Ако пъкъ въ замѣна на своята стока той получава такова количество други стоки, производството на които е струвало повече, — той печели. Падането или подигането на своята печалба той измѣрва съ числото на градуситѣ, на което размѣнната цѣнность на неговата стока се намира по-долу или по-горѣ отъ нулата — **разноскитѣ на производството.**

Ние вече видѣхме какъ отъ това или онова отношение между търсенето и прѣдлагането зависи ту подигането ту спадането на цѣнитѣ, ту високитѣ, ту за низкитѣ цѣни. Ако цѣната на една стока, вслѣдствие недостатъчно прѣдлагане или несъразмѣрно увеличено търсене, значително се подига, то цѣната на всѣка друга стока неизбѣжно трѣбва съотвѣтно да спадне, тъй като цѣната на стоката изразява въ пари само отношението, въ което другитѣ стоки се размѣнятъ за нея. Ако напр. цѣната на единъ аршинъ копринена материя се подига отъ петь лева на шесть, то цѣната на среброто спада по отношение къмъ копринената материя и сѫщо така падатъ цѣнитѣ, по отношение къмъ сѫщата материя, на всички други стоки, макаръ въ самитѣ тѣхъ да не стане никакво измѣнение. Сега трѣбва да се даде по-голѣмо количество отъ тия стоки, за да се получи въ замѣна сѫщото количество копринена материя, както по-напрѣдъ. Какво

става слѣдъ подигане цѣната на нѣкоя стока? Много нови капитали приливатъ въ цвѣтущия клонъ на промишлеността и тоя приливъ отъ капитали въ най-добрѣ поставена промишленость се продължава дотогава, докато печалбата въ тоя клонъ спадне до обикновеното си равнище или, по-вѣрно, докато цѣната на продуктитѣ, вслѣдствие на свърхпроизводството, спадне по-низко отъ разноскитѣ на производството.

Наопъки, — ако цѣната на нѣкоя стока спадне по-долу отъ разноскитѣ за нейното производство, то капиталитѣ ще се отдѣлятъ отъ тоя клонъ на производството. Съ изключение на тоя случай, когато нѣкой клонъ на промишлеността вече е отживѣлъ своето врѣме и затова трѣбва да изчезне, производството на стоката, т. е. прѣдлагането ѝ на пазаря вслѣдствие отлива на капиталитѣ, ще се намалява дотогава, докато стане равно на търсенето, т. е. докато цѣната на стоката се повдигне до висотата на разноскитѣ за нейното производство; или по-вѣрно, производството ще се намалява, докато прѣдлагането спадне по-низко отъ търсенето, т. е. докато цѣната на стоката пакъ надмине разноскитѣ за нейното производство, тъй като **пазарната цѣна на стоката всѣкога стои по-горѣ или по-долу отъ разноскитѣ за произвеждането ѝ.**

Виждаме, че капиталитѣ се намиратъ въ непрѣкѫснато движение, непрѣкѫснато прѣминаватъ отъ една область на производството въ друга. Високитѣ цѣни докарватъ твърдѣ силенъ приливъ, низкитѣ — твърдѣ силенъ отливъ на капиталитѣ.

Отъ друга гледна точка ние бихме показали, че не само прѣдлагането, но и търсенето се опрѣдѣля отъ разноскитѣ на производството. Но това би ни отвлѣкло много надалечъ отъ нашия прѣдметъ.

Ние току-що видѣхме, какъ колебанията на търсенето и прѣдлагането все докарватъ цѣната на стоката къмъ равнището на разноскитѣ за производството. **Наистина, въ дѣйствителность цѣната на стоката всѣкога стои по-горѣ или по-долу отъ разноскитѣ за производството; но качването и спадането взаимно се уравновѣсяватъ,** — така че, заедно взети, промишленитѣ приливи и отливи докарватъ, щото прѣзъ извѣстенъ периодъ стокитѣ се размѣнятъ една на друга споредъ разноскитѣ за производството, а слѣдователно и цѣната имъ се опрѣдѣля отъ тия разноски.

Това опрѣдѣляне на цѣната съ разноскитѣ на производството не трѣбва да се разбира въ тоя смисълъ, въ какъвто го разбиратъ икономиститѣ. Тѣ казватъ, че **срѣдната цѣна** на стокитѣ е равна на разноскитѣ за нейното производство; такъвъ е, споредъ тѣхъ, **законътъ.** Тѣ смѣтатъ за случайность онова безредно движение, въ което повдигането на цѣната се уравновѣсява съ нейното спадане, а спадането — съ подигането. Съ сѫщото право бихме могли да смѣтаме, напъки, колебанията на цѣнитѣ за законъ, а опрѣдѣлението имъ отъ разноскитѣ за производството за случайность, както, прочемъ, правѣха други икономисти. А въ сѫщность, само тия колебания, които, при по-близко разглеждане, сѫ причина на най-ужасни опустошения и като земетресение разклащатъ издъно буржоазното общество, — само тия непрѣстанни колебания докарватъ, щото цѣната да се опрѣдѣля отъ разноскитѣ на производството. Общиятъ вървежъ на това безредие съставлява неговия редъ. Въ процеса на тая промишлена анархия, въ тоя кръговъртежъ конкуренцията, така да се каже, заглажда една нелѣпость съ друга.

И така, опрѣдѣлянето цѣната на стоката съ разноскитѣ за производството става така: врѣмето, прѣзъ което цѣната на нѣкоя стока надминава разноскитѣ за нейното произвеждане, се уравновѣсява съ врѣмето, прѣзъ което тя спада по-долу отъ тия разноски, и наопъки. Разбира се, това се отнася не къмъ всѣко отдѣлно промишлено произведение, а само къмъ цѣлъ клонъ на промишлеността. Слѣдователно, това сжщо се отнася не до отдѣлния промишленикъ, а до цѣлата класа промишленици.

Опрѣдѣлянето цѣната съ разноскитѣ на производството се свежда къмъ опрѣдѣлянето на цѣната съ работното врѣме, нужно за производството на извѣстна стока; тъй като разноскитѣ на производството се състоятъ: 1) отъ сурови материали и изхабяване орждията на труда, т. е. отъ промишлени продукти, производството на които е струвало нѣколко работни дни, които слѣдователно, прѣдставляватъ извѣстно количество работно врѣме, и 2) отъ непосрѣдственъ трудъ, който сжщо се измѣрва съ врѣмето.

III.

Отъ що се опрѣдѣля заплатата?

Сжщитѣ общи закони, които регулиратъ цѣната на стокитѣ въобще, регулиратъ, разбира се, **и работната заплата, цѣната на работната сила.**

Работната заплата ту ще се подига, ту ще спада споредъ каквото е отношението между търсенето и прѣдлагането, споредъ характера на конкуренцията между купувачитѣ на работната сила, капиталиститѣ, и нейнитѣ продавачи, работницитѣ. Колебанията на работната заплата съотвѣтствуватъ на ко-

лебанията на стоковитѣ цѣни въобще. **Но въ прѣдѣлитѣ на тѣзи колебания цѣната на работната сила се опрѣдѣля при послѣдна смѣтка отъ разноскитѣ за произвеждането на тая стока — работна сила.**

А какви сѫ разноскитѣ за производството на работната сила?

Тѣ сѫ разноскитѣ, необходими за подържането на работника въ такова състояние, щото да може да работи, и за неговото подготвяне за работа.

Затова, колкото по-малко подготвяне иска нѣкоя работа, толкози по-малко ще бѫдатъ разноскитѣ за производството на работника, толкози по-ниска ще бѫде цѣната на неговата работна сила, неговата работна заплата. Въ онния клонове на промишлеността, дѣто не се иска почти никакво подготвяне и е достатъчна само простата тѣлесна сила на работника, разизоскитѣ, нуждни за неговото производство, се свеждатъ почти само къмъ онния стоки които сѫ нуждни за подържането му въ такова състояние, че да е годенъ за работа. Затова **цѣната на работната сила у такъвъ работникъ се опрѣдѣля отъ цѣната на необходимитѣ срѣдства за сѫществуване.**

Трѣбва да се вземе прѣдъ видъ още едно обстоятелство. Фабрикантинътъ, като прѣсмѣта разноскитѣ за производството, а съотвѣтно съ тѣхъ и цѣната на продуктитѣ, туря въ смѣтката си и изхабяването орѫдията на труда отъ употрѣбление. Ако машината, която му струва напр. хиляда лева, се изхабява подиръ десеть години, то той всѣка година ще прибавя къмъ цѣната на стоката по сто лева, за да може слѣдъ десеть години да замѣни изхабената машина съ нова. Сѫщо така разноскитѣ за производството на простата работна сила трѣбва да съдържатъ въ себе и разноскитѣ за размножаване, които даватъ на работническата класа възможность

да се размножава и да замѣстя неспособнитѣ вече съ нови сили работници. Постепенно намаляване сгодностьта на работника за трудъ се взема сѫщо прѣдъ видъ, както и изхабяването на машината.

И така разноскитѣ за производството на простата работна сила се свеждатъ къмъ **разноскитѣ за подържане живота и размножаването на работника.** Цѣната на тия разноски за подържане живота и размножението съставлява работната заплата. Работната заплата, опрѣдѣлена отъ тия разноски, се нарича **минимумъ** (най-малка) **работна заплата.** Тоя минимумъ, — както въобще опрѣдѣлението на стоковитѣ цѣни отъ разноскитѣ на производството, — се прилага не къмъ **отдѣлна личность,** а къмъ цѣлия **видъ.** Отдѣлни работници, милиони работници получаватъ по-малко, отколкото имъ трѣбва, за да могатъ да живѣятъ и се размножаватъ; но **работната заплата на цѣлата работническа класа** въ прѣдѣлитѣ на своитѣ колебания се свежда най-подиръ къмъ тоя минимумъ.

Щомъ обяснихме общитѣ закони, които регулиратъ работната заплата, както и цѣната на всѣка друга стока, ние можемъ да разгледаме подробно нашия прѣдметъ.

IV.

Що е капиталъ?

Капиталътъ се състои отъ сурови материали, орѫдия на труда и всѣкакви жизнени припаси, които се употрѣбяватъ за производството на нови сурови материали, нови орѫдия на труда и нови жизнени припаси. Всички тия съставни части на капитала се създаватъ отъ труда, сѫ продукти на труда — **натрупанъ трудъ.** Натрупаниятъ трудъ, който служи като срѣдство за ново производство, е капиталъ.

Така казватъ икономиститѣ.

Какво нѣщо е негъръ-робъ? Той е човѣкъ отъ черната раса. Каквото е едното обяснение, такова е и другото.

Негърътъ си е негъръ. Само при извѣстни условия той става робъ. Памучната предачна машина е машина за предене на памукъ. Само при извѣстни условия тя става **капиталъ.** Вънъ отъ тия условия тя никакъ не е капиталъ, както златото само по себе си не е **пари,** или пъкъ захарьта — цѣна на захарьта.

При производството хората въздѣйствуватъ не само върху природата, но и единъ на други. Тѣ не могатъ да произвеждатъ, ако не се съединятъ по извѣстенъ начинъ за задружна дѣйность и за взаимна размѣна на своята дѣйность. За да произвеждатъ, хората влизатъ въ извѣстни връзки и отношения и само чрѣзъ тия обществени свръзки и отношения хората въздѣйствуватъ върху природата, поражда се производството.

Споредъ характера на срѣдствата за производство се измѣнятъ, разбира се, и общественитѣ отношения на производителитѣ единъ къмъ други, измѣнятъ се условията при които тѣ размѣнятъ своята дѣйность и участвуватъ въ цѣлия процесъ на производството. Съ изнамѣрването на новото военно орждие, огнестрѣлното оржжие, необходимо трѣбване да се измѣни цѣлата вжтрѣшна организация на армията, трѣбва да се измѣнятъ отношенията, споредъ които отдѣлнитѣ личности се сливатъ въ армия и могатъ да дѣйствуватъ като армия, както и взаимнитѣ отношения на разнитѣ армии.

Общественитѣ отношения, при които хората се занимаватъ съ производство, **общественитѣ отношения на производството се измѣнятъ, слѣдователно,**

прѣобразуватъ се съ измѣнението и развитието на материалнитѣ срѣдства за производство, на производителнитѣ сили. Отношенията на производството, въ своята съвокупность, образуватъ онова, което наричатъ обществени отношения; общество, образуватъ общество, което се намира на извѣстна степень отъ историческото развитие, общество съ своеобразенъ, отличителенъ характеръ. Античното, феодалното и буржоазното общества прѣдставляватъ такива съвокупности отъ отношенията на производството, отъ които всѣка отдѣлно отбѣлѣзва особена степень на развитие въ историята на човѣчеството.

Капиталътъ е сѫщо така обществено отношение на производството, а именно буржоазното отношение на производството, отношение на производството въ буржоазното общество. Нима съставнитѣ части на капитала — жизненитѣ припаси, орѫдията на труда, суровитѣ материали — сѫ произведени и натрупани вънъ отъ дадени обществени условия, вънъ отъ опрѣдѣлени обществени отношения? Нима не при сѫщитѣ дадени обществени условия, не при сѫщитѣ опрѣдѣлени обществени отношения се употрѣбяватъ тѣ за ново производство? И нима не тоя именно опрѣдѣленъ общественъ характеръ прѣобръща въ капиталъ продуктитѣ, които служатъ за ново производство?

Капиталътъ се състои не само отъ жизнени припаси, орѫдия на труда и сурови материали, — не само отъ материални продукти; той се състои дотолкова отъ размѣнни цѣнности, доколкото и отъ материални продукти. Всичкитѣ продукти, отъ които той се състои, сѫ стоки. Слѣдователно, капиталътъ е не само една сума отъ материални продукти, но и сума отъ стоки, размѣнни цѣнности, обществени величини.

Капиталътъ все си е капиталъ, вземемъ ли ние вмѣсто вълна — памукъ, вмѣсто жито, — оризъ, вмѣсто желѣзници — параходи, стига памукътъ, оризътъ, параходитѣ — това тѣло на капитала — да иматъ сѫщата размѣнна цѣнность, сѫщата цѣна, каквато иматъ вълната, житото, желѣзницитѣ, въ които той се въплощаваше по-прѣди. Тѣлото на капитала може постоянно да се измѣня, безъ ни най-малко отъ това да се измѣня самиятъ капиталъ.

Но ако всѣки капиталъ е една сума отъ стоки, т. е. размѣнни цѣнности, то не всѣка сума отъ стоки, размѣнни цѣнности, е капиталъ.

Всѣка сума отъ размѣнни цѣнности е сума отъ размѣнни цѣнности. Всѣка отдѣлна размѣнна цѣнность е размѣнна цѣнность. Така напр. една кѫща, която струва хиляда лева, е размѣнна цѣнность отъ хиляда лева. Единъ листъ хартия, който струва една стотинка, е сума отъ размѣнни цѣнности, равна на сто стотини отъ стотинката. Продуктитѣ, които могатъ да се размѣнятъ съ други, сѫ **стоки.** Извѣстна пропорция, въ която тѣ се размѣнятъ, съставлява тѣхната **размѣнна цѣнность** или, изразена въ пари, — тѣхната **цѣна.** Количеството на тия продукти никакъ не измѣня тѣхното назначение — да бѫдатъ **стоки** или да прѣдставляватъ **размѣнна цѣнность,** или да иматъ извѣстна цѣна. Дървото все си е дърво, колкото голѣмо или малко да е. Нима ще се измѣни характерътъ на желѣзото като стока, като размѣнна цѣнность, ако ние го размѣняме срѣщу други стоки не съ кантаръ, а на ока? Количеството на стоката измѣня само величината на нейната цѣнность, величината на цѣната ѝ.

Ами какъ едно количество отъ стоки, отъ размѣнни цѣнности става капиталъ?

Елно количество отъ стоки, отъ размѣнни цѣн-

ности става капиталъ, когато излѣзе като самостойна обществена **сила,** т. е. сила на **една часть отъ обществото,** като се запазва и размножава при това чрѣзъ **размѣна съ непосрѣдствената, живата работна сила.** Сѫществуването на една класа, която да нѣма нищо освѣнъ способность за трудъ, е необходимо прѣдварително условие за сѫществуването на капиталъ.

Само господството на натрупания, миналия, овеществения трудъ надъ непосрѣдствения, живия трудъ прѣобръща натрупания трудъ въ каипталъ.

Отличителниятъ признакъ на капитала не се състои въ туй, че натрупаниятъ трудъ служи на живия трудъ като срѣдство за ново производство, — а въ туй че живиятъ трудъ служи на натрупания като срѣдство за запазване и увеличаване на неговата размѣнна цѣнность.

V.

Отношенията между наемния трудъ и капитала.

Що става при размѣната между капиталиста и наемния работникъ?

Въ замѣна на своята работна сила работникътъ получава жизнени припаси, а капиталистътъ въ замѣна за своитѣ жизнени припаси получава труда, производителната дѣйность на работника, творческата сила, благодарение на която работникътъ не само възвръща употрѣбената отъ него цѣнность, но и **придава на натрупания трудъ по-голѣма цѣнность, отколкото е ималъ прѣди.** Работникътъ получава отъ капиталиста часть отъ готовитѣ жизнени припаси. За какво му служатъ тия жизнени припаси? За непосрѣдствено потрѣбление. Но щомъ азъ съмъ потрѣбилъ извѣстни жизнени припаси, тѣ за мене сѫ

безвъзвратно изгубени, ако само не съмъ се възползувалъ отъ врѣмето, прѣзъ което съмъ живѣлъ съ тия припаси, за произвеждането на нови жизнени припаси, за да създамъ, въ врѣме на потрѣблението, съ своя трудъ, нови цѣнности, намѣсто ония, които съмъ потрѣбилъ. Но именно тая възпроизводителна благородна сила работника отстжпва на капиталиста срѣщу полученитѣ жизнени припаси. Слѣдователно, за него самия тя е изгубена безвъзвратно.

Да приведемъ единъ примѣръ. Арендаторътъ дава на своя надничарь по петь гроша на день. Зарадъ тия петь гроша работникътъ работи на полето арендаторово цѣлъ день и му изкарва доходъ десеть гроша. Арендаторътъ не само че получава назадъ цѣнноститѣ, що е далъ на надничаря, — той получава два пжти повече цѣнности. Слѣдователно, той е изхарчилъ, потрѣбилъ даденитѣ на надничаря петь гроша плодотворно, производително. Съ тия петь гроша той е купилъ труда и силата на надничаря, които произвеждатъ земедѣлски продукти два пжти повече и които петтѣхъ гроша правятъ на десеть. Наопъки пъкъ, надничарьтъ за производителната сила, на която резултатитѣ той отстжпи на арендатора, получава въ замѣна петь гроша, които той размѣня съ жизнени припаси, консумирани отъ него прѣзъ извѣстно врѣме. Значи, тия петь гроша сж потрѣбни по два начина: **производително** — отъ капитала, тъй като той ги размѣня съ работническата сила, която произвежда десеть гроша, и **непроизводително** — отъ работника, тъй като той ги размѣня съ жизнени припаси, които изчезватъ за винаги и чията цѣнность той може пакъ да получи само като повтаря пакъ сжщата размѣна съ арендатора. И така, **капиталътъ прѣдполага наеменъ трудъ, а**

наемният трудъ прѣдполага капиталъ. Тѣ зависятъ единъ отъ други и се създаватъ единъ други.

На фабриката за памукъ само памучна материя ли произвежда работникътъ? Не, той произвежда капиталъ. Той произвежда цѣнности, които пъкъ служатъ, за да царуватъ надъ неговия трудъ и чрѣзъ него да създаватъ нови цѣнности.

Капиталътъ може да се увеличава само чрѣзъ размѣна съ работната сила, само когато си служи съ наемния трудъ. Работната сила на наемния работникъ може да се размѣня срѣщу капитала, само като увеличава капитала, само като усилва властьта, която го поробва. Затова **увеличението на капитала е равносилно съ численото увеличение на пролетариата, т. е. на работническата класа.**

Интереситѣ на капиталиста и работника, слѣдователно, сж **едни и сжщи,** — твърдятъ буржоата и тѣхнитѣ економисти. И дѣйствително! Работникътъ гине, ако капиталистътъ не му дава работа. Капиталътъ гине, ако не експлоатира работническата сила, а за да я експлоатира, той трѣбва да я купи. Колкото по-бърже се увеличава капиталътъ, прѣдназначенъ за производство, производителниятъ капиталъ, толкова повече процъвтява промишлеността, колкото повече забогатява буржоазията, колкото по-добрѣ вървятъ работитѣ, толкова повече работници трѣбватъ на капиталиста, толкози по-скжпо се продава работникътъ.

Неизбѣжно условие за горѣ-долу сносното положение на работника, значи, е **по-бързото порастване на производителния капиталъ.**

Но що значи порастване на производителния капиталъ? — Порастване властьта на натрупания трудъ надъ живия трудъ, усилване господството на буржоазията надъ работническата класа. Ако наем-

ниятъ трудъ произвежда господствуващето надъ него чуждо богатство, враждебната си сила, капитала, то пъкъ тая сила му дава занятие, т. е. срѣдства за сѫществуване съ условие, щото той пакъ да се обърне въ часть отъ капитала, въ лостъ, който да служи за по-голѣмото порастване на капитала.

Интереситѣ на капитала и труда сѫ едни и сѫщи, — това значи само слѣдното: капиталътъ и наемниятъ трудъ сѫ двѣ страни на едно и сѫщо отношение. Едната страна зависи отъ другата, както лихварьтъ и разсипникътъ зависятъ единъ отъ други.

Докато наемниятъ работникъ е наеменъ работникъ, неговата участь зависи отъ капитала. Къмъ това се свежда прѣхваленатa общность между интереситѣ на работника и капиталиста.

Ако капиталътъ расте, то съ него пораства и количеството на наемния трудъ, увеличава се числото на наемнитѣ работници, — съ една дума, господството на капитала се разпространява върху повече личности. Да си прѣдставимъ най-благоприятния случай: съ увеличаването на производителния капиталъ трудътъ захваща повече да се търси, значи, подига се цѣната на работната сила, работната заплата.

Колкото малка и да е една кѫща, тя ще задоволява всичко, що може да се иска въ извѣстно общество отъ едно жилище, докато околнитѣ ѝ кѫщи сѫщо не се отличаватъ съ особна голѣмина. Но турете до тази кѫща единъ палатъ, и тя ще ви се види жалка колиба. Сега малкитѣ размѣри на кѫщицата ще свѣдочатъ, че нейниятъ притежатель никакъ не е взискателенъ; и колкото да расте тая кѫщица съ развитието на цивилизацията, но ако съсѣдниятъ палатъ се увеличава въ сѫщата или въ още по-голѣма степень, — живущиятъ въ относително мал-

ката кѫщица ще се чувствува между четиритѣ си стѣни все по-нещастенъ, незадоволенъ и потиснатъ.

Увеличението на работната заплата прѣдполага бързо порастване на производителния капиталъ. Бързото порастване на производителния капиталъ докарва сѫщо такова бързо порастване на богатството, разкоша, общественитѣ потрѣби и общественитѣ наслаждения. Затова, макаръ достѫпнитѣ за работника наслаждения сѫ порастнали, задоволяването, което тѣ му доставятъ, се е понизило, защото сѫ се увеличили недостѫпнитѣ за работника наслаждения на капиталиста, прѣдъ видъ на по-високата степень обществено развитие въобще. Нашитѣ потрѣби и наслаждения се създаватъ отъ обществото, затова ние ги мѣримъ съ обществена мѣрка, а не ги измѣрваме съ самитѣ прѣдмети, които служатъ за тѣхното задоволяване. Общественията характеръ на нашитѣ потрѣби и наслаждения ги прави относителни.

Въобще, работната заплата се опрѣдѣля не само отъ количеството стоки, което работникътъ може да получи въ замѣна. Тя има различни страни.

Прѣди всичко, работникътъ получава зарадъ своята работна сила извѣстно количество пари. Само тия пари ли опрѣдѣлятъ работната заплата?

Въ шестнайсетия вѣкъ, вслѣдствие откриването на богатитѣ и удобни за разработване рудници въ Америка увеличи се количеството на златото и среброто, които циркулираха въ Европа. Затова цѣнността на златото и среброто спадна по отношение къмъ цѣнността на другитѣ стоки. Работницитѣ получаваха зарадъ работната си сила сѫщото количество сребърна монета, както прѣди. Цѣната на тѣхната работна сила остана сѫщата, но работната имъ заплата спадна, защото въ замѣна на сѫщото коли-

чество сребро тѣ почнаха да получаватъ по-малко количество други стоки. Това бѣ едно обстоятелство, което спомогна за увеличаване на капитала, за усилването на буржоазията въ шестнайсетия вѣкъ.

Да вземемъ другъ случай. Прѣзъ зимата на 1847 г. вслѣдствие неплодородието много заскжпнѣха най-необходимитѣ жизнени припаси: хлѣбътъ, месото, маслото, сиренето и др. Да приемемъ, че работницитѣ получаватъ за работната си сила сжщото количество пари, както и по-прѣди. Нима тѣхната работна заплата не е спаднала? Разбира се, спаднала е. Въ замѣна за сжщитѣ пари тѣ почнаха да получаватъ по-малко хлѣбъ, месо и др. т. Тѣхната заплата спадна не защото цѣнността на среброто спадна, а защото цѣнността на жизненитѣ припаси се увеличи.

Да прѣдположимъ най-сетнѣ, че цѣната на работната сила остава неизмѣнна, когато цѣната на всички земедѣлски и манифактурни стоки сж спаднали вслѣдствие въвеждането на нови машини, добро плодородие и пр. За сжщитѣ пари работницитѣ сега могатъ да купятъ повече стоки. Слѣдователно тѣхната работна заплата се е увеличила именно защото паричното изражение на нейната цѣнность е останало неизмѣнно.

Цѣната на работната сила, номиналната работна заплата, слѣдователно, не съвпада съ реалната работна заплата, т. е. съ количеството стоки, които именно се даватъ въ замѣна на работната заплата. Затова, когато говоримъ за дигането и спадането на работната заплата, ние трѣбва да имаме прѣдъ видъ не само цѣната на работната сила, не само номиналната работна заплата, но и реалната работна заплата.

Но нито номиналната заплата, т. е. оная сума пари, срѣщу която работникътъ се продава на ка-

питалиста, нито реалната работна заплата, т. е. количеството стоки, което той може да купи съ тия пари, не изчерпватъ всичкитѣ страни на работната заплата.

Освѣнъ това и прѣди всичко работната заплата се опрѣдѣля отъ отношението къмъ печалбата, кяра на капиталиста — това е относителната работна заплата.

Реалната работна заплата изразява цѣната на работната сила по отношение цѣната на другитѣ стоки; а относителната работна заплата изразява дѣла на непосрѣдствения трудъ въ създадената отъ него нова цѣнность, която се пада на натрупания трудъ, на капитала.

VI.

Общия законъ, който опрѣдѣля понижаването и повишаването на работната заплата и печалбата.

По-горѣ ние забѣлѣзахме: "Работната заплата не е часть, която се пада на работника отъ произведената отъ него стока. Работната заплата е часть отъ готовитѣ вече стоки, съ която капиталиста купува извѣстно количество производителна работна сила. Но тая работна заплата капиталистътъ трѣбва да си изкара отъ паритѣ, които той получава при продажбата на произведения отъ работника продуктъ; и той си я изкарва тъй щото обикновено получава печалба вънъ отъ изхарченитѣ му за производството разноски. Паритѣ, които взема при продажбата на произведената отъ работника стока, зарадъ капиталиста се раздѣлятъ на три части: **първо,** часть, която служи за изкарване на употрѣбенитѣ сурови материали, както и инструменти, машини и други орѫдия на труда, до колкото тѣ сѫ

се изхабили отъ употрѣбение: **второ,** часть, която служи да се изкарватъ разноскитѣ зарадъ работната заплата и **трето,** часть, която е излишъкъ надъ направенитѣ разноски — печалбата на капиталиста Очевидно е, че първата часть само връща **още порано сѫществуващитѣ цѣнности,** когато пъкъ другитѣ двѣ части — изкарването на работната заплата, така и печалбата на капиталиста, — иматъ за източникъ **новата цѣнность, създадена отъ работническия трудъ** и прибавена къмъ цѣнностьта на суровитѣ материали. **Въ тоя смисълъ** ние можемъ да разглеждаме работната заплата и печалбата като части на произведения отъ рботника продуктъ.

Реалната работна заплата може да остане неизмѣнна, тя може дори да се покачи, и при все това относителната работна заплата може да спадне. Да кажемъ, че цѣната на всички жизнени припаси се е намалила съ двѣ трети, а надницата само съ една трета, напр. отъ три лева става на два. Макаръ сега съ тия два лева работникътъ може да добие повече стоки, отколкото прѣди за три лева, — но при все това, неговата работна заплата ще се намали по отношение къмъ печалбата на капиталиста. Печалбата на капиталиста (напр. на фабрикантина) ще се увеличи съ единъ левъ, — съ други думи, съ по-малко количество размѣнни цѣнности, получавано отъ капиталиста, работникътъ сега трѣбва да произведе по-голѣмо количество размѣнни цѣнности, отколкото прѣди. Частьта на капитала се е увеличила относително частьта на труда. Разпрѣдѣлението на общественото богатство между капитала и труда става още по-неравномѣрно. Сѫщото количество капиталъ туря въ рѫцѣтѣ на капиталиста по-голѣмо количество трудъ. Властьта на капиталистическата класа надъ работническата порастна, об-

ществено положение на работницитѣ стана полошаво, работницитѣ стѫпиха още на едно стѫпало по-долу отъ капиталиститѣ.

А какъвъ е общиятъ законъ, който опрѣдѣля взаимното отношение между понижаването и повишаването на работната заплата и печалбата?

Работната заплата и печлбата се намиратъ въ обратно отношение една къмъ друга. Частьта на капитала, печалбата, се повдига въ сѫщата пропорция, въ каквато спада частьта на труда, надницата, — и обратно. Печалбата се увеличава въ сѫщата степень, въ каквато се намалява работната заплата; тя се намалява въ сѫщата степень, въ каквато се увеличава работната заплата.

Могатъ да ни възразятъ, че капиталистътъ може да получи повече печалба, ако сполучи изгодно да размѣни своитѣ продукти съ продуктитѣ на другитѣ капиталисти, ако неговата стока повече се търси, щомъ сѫ се отворили нови пазари или врѣменно сѫ порастнали потрѣбитѣ на старитѣ пазари и т. н.; че, слѣдователно, печалбата на капиталиста може да се увеличи отъ загубата на други капиталисти, измамени при размѣната, — независимо отъ повишаването или понижаването на работната заплата, размѣнната цѣнность на работната сила. Могатъ сѫщо да ни възразятъ, че печалбата на капиталиста може да се увеличи и вслѣдствие нѣкое подобряване орѫдията на труда, вслѣдствие нѣкое ново прилагане на природнитѣ сили и т. н.

Но, прѣди всичко неоспоримо е че въ всички тия случаи се получава сѫщиятъ резултатъ, макаръ по противоположенъ пѫть. Наистина, печалбата се е увеличила не защото работната заплата се е намалила, — ами затуй работната заплата се е намалила, защото печалбата се е увеличила. Съ

сѫщото количество чужди трудъ капиталистътъ добива по-голѣмо количество размѣнни цѣнности, безъ да плаща за труда повече; това значи, че заплатата за труда спада по отношение къмъ чистия доходъ, който трудътъ донася на капиталиста.

Да си спомнимъ, при това, че въпрѣки колебанията на стоковитѣ цѣни, срѣднята цѣна на всѣка стока, пропорцията, въ която тя се размѣня съ другитѣ стоки, се опрѣдѣля отъ **разноскитѣ за нейното производство.** Затова измѣненията въ величината на печалбата у отдѣлни капиталисти, които произлизатъ отъ измамата на едни капиталисти отъ други по-хитри, неизбѣжно се изравняватъ въ цѣлата капиталистическа класа. Подобрението на машинитѣ, новото прилагане въ производството на природнитѣ сили правятъ, щото въ извѣстно количество врѣме съ сѫщото количество трудъ и капиталъ да може по-голѣмо количество продукти да се създадатъ, но не по-голѣмо количество размѣнни цѣнности. Ако слѣдъ въвеждането на предачната машина азъ мога да произведа за единъ часъ два пѫти повече прежда, отколкото прѣди изнамѣрването на тая машина, напр. сто фунта намѣсто петдесеть, — то въ замѣна на тия сто фунта въ края на краищата нѣма да получа повече стока, отколкото прѣди за петдесеть фунта, защото разноскитѣ за производството сѫ се намалили два пѫти, защото съ сѫщитѣ разноски азъ мога да произведа два пѫти повече продукти.

Най-сетнѣ, капиталистическата класа, буржоазията, — отъ една страна или отъ цѣлия свѣтъ, — въ каквато пропорция и да си раздѣля чистия доходъ на производството, общата сума на чистия доходъ въ неговото цѣло всѣкога ще е равна на оная сума цѣнности, която е прибавена отъ непо-

срѣдствения трудъ при натрупания трудъ. Слѣдователно, тая обща сума расте въ сѫщата степень, въ каквато трудътъ увеличава капитала, т. е. въ сѫщата степень, въ каквато печалбата се увеличава по отношение къмъ работната заплата.

VII.

Интереситѣ на капитала и труда сѫ прѣко противоположни. — Влиянието на ръстътъ на производителния капиталъ върху заплатата.

И така, даже **безъ да излазяме отъ прѣдѣлитѣ на взаимнитѣ отношения между капитала и наемния трудъ, ние виждаме, че интереситѣ на капитала и интереситѣ на наемния трудъ сѫ право противоположни.**

Бързото увеличение на капитала е равносилно съ бързото увеличение на печалбата. Печалбата може бързо да се увеличава само въ тоя случай, когато цѣната на работната сила, когато относителната работна заплата сѫщо така бързо се намалява. Относителната работна заплата може да спадне, безъ да се гледа на това, че въ сѫщото врѣме реалната работна заплата се подига заедно съ номиналната работна заплата, съ паричната цѣнность на работната сила, — ако смо тя се повдига не въ сѫщата степень, въ каквато се повдига печалбата. Ако напр. работната заплата се повдигне съ петь на сто, а печалбата съ трийсеть на сто, то относителната работна заплата **нѣма да се увеличи, а ще се намали.**

Слѣдователно, ако доходътъ на работника се увеличава съ бързото увеличение на капитала, сѫщеврѣменно се разширява и обществената яма, която дѣли работника отъ капиталиста, увеличава се

силата на капитала надъ труда, и още по-голѣмата зависимость на труда отъ капитала.

Да казваме, че "работника има интересъ отъ бързото увеличение на капитала", значи, само това: че колкото по-бързо работника увеличава богатството на капиталиста, толкова по-много ще бѫдатъ трохитѣ, които му падатъ отъ господарската маса, толкова по-голѣмо ще бѫде числото на работницитѣ, които ще бѫдатъ призовани къмъ сѫществуване, толкозъ повече маситѣ зависими отъ капитала ще се увеличаватъ.

И така ние видѣхме, че даже **най-благоприятнитѣ условия** на работническата класа, а именно, най-бързото увеличение на капитала, колкото и да подобрятъ материалния животъ на работника, не унищожаватъ антагонизма между неговитѣ и интереситѣ на капитала. **Печалбата и заплатата** си оставатъ както по-прѣди, **въ обратна пропорция.**

Ако капитала се бързо увеличава, заплатата може да се увеличи, обаче, печалбата на капитала се увеличава несъразмѣрно по-бързо. Материалното положение на работника е подобрено, но за смѣтка на неговото социално положение. Обществената яма, която го отдѣля отъ капиталиста е станала по-широка.

Най-сетнѣ, да казваме, че "най-благоприятнитѣ условия за наемния работникъ, е по възможность най-бързото увеличение на производителния капиталъ", е все едно да казваме: колкото по-скоро работническата класа умножава и увеличва силата противна ней, т. е. да увеличава богатството на другиго, който господствува надъ тази класа, толкозъ по-изгодни ще бѫдатъ условията, при които ще ѝ се позволи наново да се труди за умножаването богатството на буржоазията, за увеличе-

нието силата на капитала и да се съгласи да кове за себе си златнитѣ вериги, съ които буржоазията ще я влече подирѣ си.

Истина ли е, че **увеличението на производителния капиталъ и повдигането на заплатата** сѫ неразривно сплотени, както буржоазнитѣ економисти подържатъ? Ние не можемъ да повѣрваме на тѣхнитѣ голи думи. Ние не бихме ги повѣрвали даже когато тѣ твърдятъ, че колкото по-тлъстъ е капитала, толкозъ по-добрѣ ще бѫдатъ охранени робитѣ му. Буржоазията е достатъчно просвѣтена и води смѣткитѣ си доста внимателно, за да не сподѣли лошитѣ страни на феодалния лордъ, който за величието на своята свита устройваше щестлавна изложба. Сѫществующитѣ за буржоазията условия я заставятъ внимателно да води смѣткитѣ си.

Прочее, ние сме длъжни да прослѣдимъ още по-отблизо слѣдующия въпросъ:

По какъвъ начинъ, увеличението на производителния капиталъ влияе върху заплатата?

Ако производителниятъ капиталъ на буржоазното общество, взетъ въ неговото цѣло, расте, то става **по-многостранно** натрупване на труда. Числото на капиталиститѣ и тѣхнитѣ капитали се увеличаватъ. **Увеличаването числото** на капиталиститѣ усилва **конкуренцията между капиталиститѣ. Растящитѣ размѣри** на капиталитѣ даватъ възможность **да се изкара въ полето на промишленитѣ битки посилни работнически армии, въорѫжени съ по-разрушителни военни орѫдия.**

Единъ капиталистъ може да надвие другиго и да завладѣе неговия капиталъ само ако продава по-евтино. За да продава по-евтино и да не се съсипе, той трѣбва да произвежда по-евтино, съ други думи, колкото може повече да увеличи производител-

ността на труда. А производителността на труда се увеличава прѣди всичко **отъ по-голѣмото раздѣление на труда;** вслѣдствие всестранното прилагане и постоянно усъвършенствуване на **машинитѣ.** Колкото по-многобройна е работническата армия, въ която се прилага раздѣлението на труда, колкото по-широка область обгръщатъ машинитѣ, толкова повече се намаляватъ относително разноскитѣ по производството, толкози по-производителенъ става трудътъ. Затова капиталиститѣ се надпрѣварватъ да увеличаватъ раздѣлението на труда и да разширятъ областьта на машинното приложение, като увеличатъ съ това колкото се може повече размѣритѣ на производството.

Ако нѣкой капиталистъ, благодарение по-голѣмото раздѣление на труда, прилагането и усъвършенствуването на нови машини, по-изгодна и по-широка експлоатация на природнитѣ сили, добива възможность съ сѫщото количество непосрѣдственъ или натрупанъ трудъ да произвежда по-голѣмо количество продукти, стоки, отъ своитѣ конкуренти; ако напр. за сѫщото работно врѣме, прѣзъ което конкурентитѣ му изтъкаватъ половинъ аршинъ шаекъ, той може да произвежда цѣлъ аршинъ — то какво ще прави тоя капиталистъ?

Той би могълъ да продава половина аршинъ шаекъ по прѣдишната цѣна; но въ такъвъ случай той не би могълъ да изтика своитѣ конкуренти отъ пазаря и да увеличи продажбата на своята стока. А въ туй врѣме потрѣбностьта му да продаде е порасла въ сѫщата степень, въ каквато сѫ се увеличили размѣритѣ на неговото производство. Въвеждането на по-усъвършенствувани и по-скѫпи срѣдства на производството му **дава,** наистина, **възможность** да продава по-евтино, но въ сѫщото врѣме

го **принуждава да продава повече стоки,** да си намѣри много **по-голѣма** продажба; затова нашиятъ капиталистъ ще продава половината аршинъ по-евтино отъ своитѣ конкуренти.

Но капиталиста нѣма да продава цѣлия аршинъ по сѫщата цѣна, по която конкурентитѣ му продаватъ половина аршинъ, макаръ производството на цѣлия аршинъ за него да не струва по-скѫпо отколкото за другитѣ — производството на половина аршинъ. Ако продаваше по сѫщата цѣна, той нѣмаше да спечели повече отъ своитѣ конкуренти — той само щѣше да си изкара разноскитѣ за производството. И ако би неговиятъ доходъ да се увеличеше, той щѣше да се увеличи само защото е турилъ въ обръщение по-голѣмъ капиталъ, а не защото тоя капиталъ му е донесълъ по-голѣма печалба отъ капиталитѣ на конкурентитѣ му. При това, той може да достигне желаемата цѣль като продава стоката само нѣколко процента по-евтино отъ своитѣ конкуренти. **Като продава по-евтино,** той ги изтиква отъ пазаря или поне завоюва часть отъ тѣхната продажба. Да си спомнимъ, най-сетнѣ, че пазарната цѣна всѣкога е **по-горѣ или по-долу отъ разноскитѣ на производството,** като се гледа по това, дали стоката се продава въ благоприятенъ или неблагоприятенъ промишленъ сезонъ. Капиталистътъ, който е въвелъ нови по-плодотворни срѣдства за производство, ще продава своята стока съ нѣколко процента по-скѫпо отъ своитѣ дѣйствителни разноски на производството, като гледа, дали пазарната цѣна на единъ аршинъ стои по-горѣ или по-долу отъ обикновенитѣ разноски на производството.

При все това, **привилегията** на нашия капиталистъ не е дълговѣчна: другитѣ капиталисти се

надпрѣварватъ да въведатъ сѫщитѣ машини, сѫщото раздѣление на труда, като при това увеличаватъ размѣритѣ на производството въ сѫщата или въ още по-голѣма степень — и тия нововъведения ставатъ толкози общи, щото цѣната на шаека спада **по-долу не само отъ старото равнище на разноскитѣ за производството, но и отъ новото имъ равнище.**

Слѣдователно, капиталиститѣ пакъ се намиратъ единъ къмъ други въ сѫщото положение, въ каквото сѫ се намирали **прѣди** въвеждането на новитѣ срѣдства на производството, и ако тѣ могатъ, благодарение на тия срѣдства за производство, за сѫщата цѣна да доставятъ два пѫти повече продукти, то сѫ принудени **сега** да продаватъ това двойно количество на **по-низка** цѣна отъ прѣдишната. Съ новото равнище на разноскитѣ за производството се повтаря сѫщата история: пакъ се въвежда по-голѣмо раздѣление на труда, повече машини, пакъ порастватъ размѣритѣ на производството и пакъ конкуренцията снема цѣната на стокитѣ по-долу отъ това ново равнище на разноскитѣ за производството.

VIII.

Влиянието на капиталистическата конкуренция върху капиталистическата класа, срѣднята класа и работническата класа.

Така ние виждаме, че начинътъ на производството, срѣдствата за производоството сѫ подложени на непрѣстанни прѣврати, революции, че **раздѣлението на труда неизбѣжно влѣче подирѣ си по-голѣмо раздѣление на труда, въвеждането на машини — още по-широко въвеждане, едритѣ размѣ-**

ри на производството — още по-едри размѣри на производството.

Такъвъ е законътъ, който постоянно изтиква буржоазното производство изъ отъпкания пѫть и принуждава капитала да развива по-нататъкъ производителнитѣ сили на труда, — **именно затова,** че той и отъ по-напрѣдъ ги е развивалъ; такъвъ е законътъ, който не дава нито минута почивка на капитала и постоянно му шепне: напрѣдъ! напрѣдъ!

Това е сѫщиятъ законъ, който въ прѣдѣлитѣ на периодическитѣ търговски колебания неизбѣжно докарва цѣната до **равнището на разноскитѣ за производството.**

Каквито могѫщи срѣдства за производство и да приложи капиталистътъ, конкуренцията ще направи тѣхното приложение всеобщо, и отъ него моментъ единственото слѣдствие отъ по-голѣмата производителность на капиталиста е само това, че капиталиста е въ състояние **за сѫщата цѣна** да достави 10, 20, 100 пѫти повече продукти отколкото прѣди. Но сега той трѣбва да продаде, може би, 1000 пѫти повече, за да изкара отъ количеството на продадения продуктъ онова, което губи отъ по-ниската му продажна цѣна; сега масовата продажба му е необходима не само за да получи по-голѣма печалба, но за да си изкара разноскитѣ за производството, защото, както видѣхме, самитѣ орѫдия на производството ставатъ все по-скѫпи. А тъй като масовата продажба сега е жизненъ въпросъ не само за него едного, ами и за неговитѣ съперници, то пакъ се завързва старата борба, **толкова по-безпощадна, колкото по-производителни сѫ изнамѣренитѣ вече срѣдства за производство.** Слѣдователно, **раздѣлението на труда и прилагането на**

машинитѣ ще се развиватъ по-нататъкъ въ несравнено по-голѣма степень.

Каквото и да бѫде могѫществото на въведенитѣ срѣдства, конкуренцията се старае да лиши капитала отъ златнитѣ плодове на това могѫщество, като приравнява цѣната на стоката съ разноскитѣ за нейното производство, като прави, по тоя начинъ по-евтино производството и продажбата на все по-голѣмо количество продукти на сѫщата цѣна задължителенъ законъ, именно споредъ колкото поевтинява производството, т. е. споредъ колкото сѫщото количество трудъ може да произведе повече продукти. По тоя начинъ, капиталистътъ съ собственитѣ си усилия не печели нищо друго, освѣнъ задължението да произвежда прѣзъ сѫщото работно врѣме повече стоки, сиречъ — само **по-тежки условия за извличане печалба отъ своя капиталъ.** Ето защо капиталистътъ постоянно се старае да надхитри конкуренцията, — която го прѣслѣдва съ своя законъ за разноскитѣ на производството и насочва противъ него самия всѣко орѫжие, което той изкове противъ своитѣ съперници, — като бързá да въведе нови, по-скѫпи, но пакъ по-евтино произвеждащи машини, и ново раздѣление на труда, прѣди да свари конкуренцията да прѣобърне тия нови срѣдства на производството въ устарѣли.

Да си прѣдставимъ сега това трѣскаво възбуждане едноврѣменно **на цѣлия всесвѣтски пазарь** — и ние ще разберемъ, какъ порастването, натрупването и концентрацията на капитала влекатъ подирѣ си непрѣкѫснатото, бѣсно-стремително развитие въ раздѣлението на труда, прилагане на нови машини и усъвършенствуването на старитѣ при

все по-исполинскитѣ и по-исполинскитѣ размѣри на производството.

А какъ влияятъ тия обстоятелства, тѣсно свързани съ порастването на производителния капиталъ, върху опрѣдѣлянето на работната заплата?

По-голѣмото **раздѣление на труда прави** щото **единъ** работникъ да е способенъ да извърши работата на петь, десеть, двайсеть души, — слѣдователно, усилва конкуренцията между работницитѣ петь, десеть, двайсеть пѫти. Конкуренцията между работницитѣ се изразява не само въ това, дѣто единъ работникъ се продава по-евтино отъ други, но и въ това, дѣто **единъ** работникъ извършва работата на петь, десеть, двайсеть души; и къмъ тоя видъ конкуренция работницитѣ се принуждаватъ отъ **раздѣлението на труда,** което се въвежда и все повече и повече се развива отъ капитала.

Сетнѣ въ сѫщата сѣпень, въ каквато се увеличава **раздѣлението на труда,** трудътъ се **упростява.** Особната сржчность, вѣщина, на работника изгубва значението си. Той се обръща въ проста, еднообразна производителна сила, отъ която не се иска ни физическо, ни умствено напрѣгане. Неговиятъ трудъ става трудъ достѫпенъ за всички. Затова конкуренти отъ всички страни се нахвърлятъ върху него. Да си спомнимъ при това, че колкото по-проста е нѣкоя работа, колкото по-лесно човѣкъ се приготвя за нея, колкото по-малко разноски за производството се искатъ, за да я усвоимъ, — толкози по-низко спада работната заплата, защото работната заплата, цѣната на работната сила, както и цѣната на всички други стоки, се опрѣдѣля отъ разноскитѣ на производството.

Слѣдователно, **конкуренцията между работницитѣ се усилва, а работната заплата спада въ сѫ-**

щата степень, въ каквато се увеличава неприятностьта, отвратителностьта на труда. За да запази прѣдишната величина на своята работна заплата, работникътъ захваща да работи повече, като се труди повече часове прѣзъ деня, или като изкарва повече продукти прѣзъ сѫщото работно врѣме. Гоненъ отъ нуждата, по тоя начинъ той още повече усилва гибелнитѣ слѣдствия отъ раздѣлението на труда. Излазя най-сетнѣ туй, че той **получава толкова по-малко заплата, колкото повече работи,** по тая проста причина, че колкото повече работи, толкова по-силно конкурира той своитѣ другари и затова толкова по-силна става конкуренцията и отъ тѣхна страна, та и тѣ сѫ принудени да прѣдлагатъ своя трудъ на сѫщитѣ неизгодни условия като него. Значи **той конкурира съ самия себе си — като съ членъ отъ работническата класа.**

Машинитѣ произвеждатъ сѫщото дѣйствие въ много по-значителни размѣри, като замѣстватъ изкуснитѣ работници съ неизкусни, мѫжетѣ съ жени, възрастнитѣ съ дѣца: като изхвърля на улицата цѣлъ купъ занаятчии, при първото си появяване, и като изтиква отъ фабриката отдѣлни групи отъ работници, колкото повече се развиватъ, подобряватъ, усъвършенствуватъ. По-горѣ ние описахме въ общи черти промишлената война на капиталиститѣ помежду имъ; **тази война има тая особеность, че въ нея се побѣждава не толкова съ увеличение на работническата армия, колкото съ нейното намаляване. Полководцитѣ, капиталиститѣ, се надпрѣварватъ да уволняватъ колкото се може повече промишленитѣ войници.**

Наистина економиститѣ ни разправятъ, че измѣстенитѣ отъ машинитѣ работници намиратъ прѣпитание въ **новитѣ** клонове на промишлеността.

Тѣ не се осмѣляватъ направо да твърдятъ, че сѫщитѣ измѣстени отъ машинитѣ работници намиратъ занятие въ новитѣ клонове на труда. Фактитѣ твърдѣ гръмко викатъ противъ такава лъжа. Собствено тѣ твърдятъ само, че ново прѣпитание се отваря за **другитѣ части на работническата класа,** напр. за оная часть отъ младото работническо поколение, която се е готвила вече да встѫпи въ изчезналия клонъ на промишлеността. Това трѣбва, разбира се, съвършенно да задоволи пропадналитѣ работници. Господа капиталиститѣ ще иматъ достатъчно прѣсно, годно за експлоатация месо и кръвь, — и нека мъртвитѣ погребватъ своитѣ мъртавци. Съ тия разсѫждения буржоата утѣшаватъ повече сами себе си, отколкото работницитѣ. Нали ако машинитѣ унищожиха цѣлата класа отъ наемни работници, — какви ужасни врѣмена ще настанатъ за капитала, който безъ наемния трудъ прѣстава да бѫде капиталъ!

Да допуснемъ, при все това, че както работницитѣ измѣстени непосрѣдствено отъ машинитѣ, така и всичката часть отъ младото поколение, което вече смѣташе да намѣри работа въ извѣстно занятие **си намиратъ нова работа.** Може ли да се очаква, че за новото занятие ще се плаща тъй хубаво, както и за изгубеното? **Това би противорѣчило на всички закони на економията.** Ние видѣхме, че развитието на съврѣменната промишленость води къмъ постоянно замѣняване на сложнитѣ, виши занятия — съ упростени, ниши.

Възможно ли е, слѣдователно, щото работницитѣ, изхвърлени отъ машинитѣ изъ единъ клонъ на промишлеността, да намѣрятъ убѣжище въ другъ, безъ да се съгласятъ да получаватъ по-низка, по-лоша заплата?

Като на изключение посочваха работницитѣ заети съ произвеждането на самитѣ машини. При това разсѫждаваха така: щомъ въ промишлеността се искатъ и се потрѣбяватъ повече машини, числото имъ неизбѣжно трѣбва да се увеличи, т. е. трѣбва да се увеличи производството на машини, а заедно съ това и числото на заетитѣ въ това производство работници; а работницитѣ, заети въ тоя клонъ на промишлеността, принадлежатъ къмъ изкуснитѣ, — нѣщо повече, къмъ образованитѣ работници.

Това разсѫждение, което и по-прѣди бѣше вѣрно само наполовина, изгуби всѣка сѣнка отъ истина слѣдъ 1840 год. — откато, за приготвянето на машини, както и за приготвяне на памучна прѣжда, все повече и повече почнаха да се употрѣбяватъ машини; така щото работницитѣ въ машиностроителнитѣ работилници, редомъ съ най-съвършенитѣ машини, могатъ да играятъ роля само като най-неизкусни машини.

Но вмѣсто единъ изтиканъ отъ машината мѫжъ на фабриката намиратъ занятие, може би, **три** дѣца и **една жена,** — се провикватъ буржоата. Но нима работната заплата не трѣбва да стига за прѣпитанието на три дѣца и една жена? Нима минимумътъ работна заплата не трѣбва да стига за подържането живота и размножаването на работническата класа? Какво значи слѣдъ това възлюблената фраза на буржоата за фабричното печелене на жената и дѣцата! Само туй, че сега се губи четири пѫти повече работнически животъ отколкото прѣди, за да се осигури сѫществуването на **едно** работническо сѣмейство.

Да резюмираме всичко казано: **колкото пове-**

че расте производителниятъ капиталъ, толкова повече се развива раздѣлението на труда и прилагането на машинитѣ. Колкото повече се развива раздѣлението на труда и машинитѣ, толкова по-силна става конкуренцията между работницитѣ, толкова повече се намалява тѣхната работна заплата.

Освѣнъ това, работническата класа се рекрутира (набира) още и отъ **заможнитѣ слоеве на обществото:** въ редоветѣ на пролетариата прѣминаватъ маса дребни промишленици и дребни рентиери, които сѫ принудени незабавно да изнасятъ на пазаря своитѣ рѫцѣ, редомъ съ рѫцѣтѣ на работницитѣ. По тоя начинъ, гората отъ протегнатитѣ рѫцѣ, които търсятъ работа, става все по-гѫста, а самитѣ рѫцѣ все по-изтощени.

Отъ само себе си се разбира, че дребниятъ промишленикъ не може да издържи борбата, на която едно отъ главнитѣ условия е постоянно да се разширяватъ размѣритѣ на производството, съ други думи, да имашъ срѣдствата на едрия, а не на дребния промишленикъ.

Мислимъ, че нѣма нужда отъ никакви по-нататъшни обяснения и това обстоятелство, че процентитѣ отъ капитала се намаляватъ въ сѫщата степень, въ каквато расте капиталътъ, въ каквато се увеличаватъ неговитѣ размѣри и общата сума; че затова дребниятъ рентиеръ не може вече да живѣе отъ своята рента и трѣбва да почне нѣкоя промишлена дѣйность, т. е. да пълни редоветѣ на дребнитѣ промишленици и съ това да увеличи броя на кандидатитѣ за пролетарии.

Най-сетнѣ, **въ сѫщата** степень въ каквато горѣописаното развитие принуждава капиталиститѣ да експлоатиратъ сѫществуващитѣ вече исполински срѣдства за производството въ по-широки раз-

мѣри и затова докарва въ движение всичкитѣ пружини на кредита, — въ сѫщата степень ставатъ по-чести промишленитѣ земетресения, отъ които търговскиятъ свѣтъ може да се спаси само като принася въ жертва на подземнитѣ богове часть отъ богатството, продуктитѣ и даже производителнитѣ сили, — съ една дума, ставатъ по-чести **кризитѣ.** Тѣ ставатъ по-чести и се усилватъ още отъ това, че колкото повече се увеличаватъ продуктитѣ, а слѣдователно, колкото повече се увеличава нуждата отъ широка продажба, — все повече се ограничава възможностьта да се разшири всесвѣтското тържище, все повече се намалява числото на пазаритѣ, незасѣгнати още отъ търговията, тъй като всѣка по-ранна криза е подчинила на всемирната търговия нови или дотогава само повърхностно закачени отъ нея пазари. — Капиталътъ не само **живѣе** за смѣтка на труда: като знатенъ варваринъ-робовладѣлецъ, той занася съ себе си въ гроба труповетѣ на своитѣ роби, — цѣли хекатомби работници, които загиватъ въ врѣме на кризитѣ. Виждаме по тоя начинъ, че **бързото порастване на капитала докарва несравнено по-бързо усилване на конкуренцията между работницитѣ, — съ други думи, води къмъ толкова по-голѣмо относително намаляване на източницитѣ за прѣпитание; срѣдствата за сѫществуване на работническата класа; а пъкъ бързото растене на капитала е най-благоприятното условие за наемния трудъ.**

ПРИЛОЖЕНИЕ.

Историческата тенденция на капиталистическата акумулация.

(Изъ "Капиталъ,тъ").

Къмъ какво се свежда първоначалната акумулация на капитала, т. е. неговиятъ исторически генезисъ? Доколкото този генезисъ не прѣдсталвява непосрѣдственото прѣвръщане на робитѣ и крѣпостницитѣ въ наемни работници, т. е. простата промѣна въ формата на зависимость, той означава само експроприация на непосрѣдствения производитель, разлагането на частната собственость, основана на собствения трудъ.

Частната собственость, като противоположность на обществената, на колективната собственость, сѫществува само тамъ, дѣто орѫдията на труда и външнитѣ условия на труда принадлежатъ на частни лица. Но споредъ това, дали тѣзи лица се явяватъ работници или неработници, и частната собственость носи различенъ характеръ. Безкрайноразнообразнитѣ нюанси, които тя прѣдставлява на пръвъ погледъ, сѫ само отразъ на прѣходнитѣ състояния, които лежатъ между тѣзи двѣ крайности.

Частната собственость на работника върху срѣдствата на неговото производство съставлява основа на дребното производство, а дребното производство се явява необходимо условие за развитието на общественото производство и свободната индивидуалность на самия работникъ. Наистина, този начинъ на производство сѫществува тъй сѫщо

и въ рамкитѣ на робството, при крѣпостния режимъ и при другитѣ отношения на зависимость. Но той процъвтява, развива цѣлата своя енергия, добива напълно класична форма само тамъ, дѣто работникътъ се явява свободенъ частенъ собственикъ на своитѣ условия на труда, които той самъ пуска въ ходъ — селенинътъ е собтсвеникъ на земята, която той обработва, занаятчията е собственикъ на орѫдията, които той владѣе като виртуозътъ съ инструмента.

Този начинъ на производството прѣдполага разпарчалосване на земята и на другитѣ срѣдства на произовдството. Той изключава както концентрацията на послѣднитѣ, тъй и кооперацията, т. е. той не допуска раздѣлянето на труда вѫтрѣ въ единъ и сѫщи процесъ на производството, общественото господство надъ природата и упавлението на нейната сила, свободното развитие на общественитѣ производителни сили. Той е възможенъ само въ твърдѣ тѣсни, въ стихийни рамки на производството и обществото. Да се увѣковѣчи, значело би, както справедливо забѣлѣзва Pecqueur, "да се декретира всеобщата посрѣдственость". На извѣстно стѫпало отъ своето развитие той самъ поражда материалнитѣ срѣдства за своето унищожение. Оъ този моментъ вѫтрѣ въ обществото се пробуждатъ сили и страсти, които той сковава. Той трѣбва да бѫде унищоженъ, и той се унищожава. Неговото унищожение, прѣвръщането на индивидуалнитѣ разпокѫсани срѣдства на производството въ концентрирани и обществени, т. е. дребната собственость на мнозина въ едра собственость на малцина, отнемането на срѣдствата за сѫществуване и орѫдията на труда у народнитѣ маси, тая ужасна и трудна експроприация на народнитѣ маси състав-

лява доисторически периодъ въ живота на капитала. Тя обхваща цѣлъ редъ насилнически начини, отъ които ние въ кратцѣ прѣгледахме само ония, които съставиха епоха въ историята на първоначалното натрупване на капитала. Експроприацията на непосрѣдствените производители се извършва съ най-безжалостенъ вандализмъ подъ дѣйствието на най-долни побуди, най-кални, най-дребнаво злобни страсти. Частната собственость, придобита съ собственъ трудъ и която означава, тъй да се каже, сращването на индивидуалния независимъ производитель съ условията на неговия трудъ, се измѣства отъ капиталистическата частна собственость, основана върху експлоатацията на чуждия, но формално свободенъ трудъ.

Слѣдъ като този процесъ на прѣобразуване достатъчно вече въ дълбина и ширина разложи старото общество, и работницитѣ се оказаха прѣвърнати въ пролетарии, а условията на тѣхния трудъ — въ капиталъ, слѣдъ като капиталистическия начинъ на производството стжпи вече на своитѣ крака — по-нататъшното прѣвръщане на труда въ общественъ и по-нататъшното прѣвръщане на земята и другитѣ срѣдства на производството, въ срѣдства на производството, обществено експлоатирани, т. е. съвмѣстно прилагани, съ други думи, по-нататъшната експроприация на частнитѣ собственици се облича въ нова форма. Сега вече подлежи на експроприация вече не работникътъ, който води самостоятелно ступанство, но капиталистътъ, който експлоатира мнозина работници.

Тази експроприация се извършва въ силата на дѣйствието на иманентнитѣ закони на самото капиталистическо производство, чрѣзъ централизацията на капиталитѣ. Единъ капиталистъ избива

мнозина. Ржка за ржка съ тази централизация или експроприация на много капиталисти отъ малцина, все въ по-голѣми и по-голѣми размѣри се развиватъ кооперативната форма на процеса на труда и съзнателното техническо прилагане на науката, плномѣрната експлоатация на земята, прѣвръщането на орждията на труда въ такива, които могатъ да бждатъ прилагани само съвмѣстно; благодарение употрѣбяването на всички срѣдства за производството, като срѣдства на комбиниранъ общественъ трудъ, произлиза тѣхното икономизиране; най-сетнѣ, извършва се въвличането на всички народи въ мрѣжата на всесвѣтския пазарь и по този начинъ се установява интернационалниятъ характеръ на капиталистическия режимъ. Заедно съ постоянното намаляване числото на капиталиститѣ магнати, които узурпиратъ и монополизиратъ всички облаги отъ този прѣобразувателенъ процесъ, се увеличава масата на мизерията, потисничеството, робството, израждането, експлоатацията, но, отъ друга страна, се увеличава сжщо тъй и съпротивата на постоянно растящата работническа класа, дисциплинирана, обединена и организирана отъ механизма на самия капиталистически начинъ на производството. Монополътъ на капитала се прѣвръща въ нишки за по-нататъшното развитие на този начинъ на производството, който се разви заедно съ нея и подъ нейното господство. Централизацията на срѣдствата на производството и прѣвръщането на труда въ общественъ достигатъ такава точка, на която тѣ ставатъ несъвмѣстими съ своята капиталистическа обвивка. Тя се раздира. Ударя часътъ на капиталистическата частна собственость. Експроприаторитѣ биватъ експроприирани.

Капиталистическиятъ начинъ на присвояване, който произтича отъ капиталистическия начинъ на производството, и, значи, капиталистическата частна собственость е първото отрицание на индивидуалната частна собственость, основана върху собствения трудъ. Но капиталистическото производство създава съ необходимостьта на естественъ процесъ своето собствено отрицание. То е отрицание на отрицанието. То възстановява не частната собственость, но индивидуалната собственость възъ основа на всичкитѣ придобивки въ капиталистическата ера, възъ основа на кооперацията и общественото владѣние на земята и срѣдствата на производството, произведени отъ сѫщия трудъ.

Прѣвръщането на разпокѫсаната частна собственость, основана на собствения трудъ на производителитѣ, въ капиталистическа, разбира се, е процесъ несравнено по-продължителенъ, тежъкъ и мѫченъ, отколкото прѣвръщането на капиталистическата собственость, която фактически вече почива върху общественото производство, въ собственость обществена. Тамъ работата се касаеше за експроприацията на народнитѣ маси отъ малцина узурпатори, тука пъкъ работата се отнася до експроприацията на малцина узурпатори отъ народнитѣ маси.

LC FT. MEADE
0 019 059 692